

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra psychologie

BAKALÁRSKA PRÁCA

Autonómia a represia v živote mladistvých delikventov
Autonomy and Repression in Life of Juvenile Delinquents

Klaudia Barabášová

Vedúci práce: Mgr. Jakub Onder

Študijný program: Psychologie

Študijný odbor: Psychologie a speciální pedagogika

2015

Prehlasujem, že som bakalársku prácu na tému Autonómia a represia v živote mladistvých delikventov vypracovala pod vedením vedúceho práce samostatne za použitia v práci uvedených prameňov a literatúry. Ďalej prehlasujem, že táto práca nebola využitá k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

Praha 10.4.2015

.....

podpis

Touto cestou by som chcela veľmi pekne poďakovať Mgr. Jakubovi Onderovi za cenné rady, podporu a trpezlivosť, s ktorou sa mi pri tvorbe tejto práce venoval.

ANOTÁCIA

V mojej bakalárskej práci sa zaoberám autonómiou a represiou ktorú pociťujú a reflektujú mladiství delikventi. Cieľom práce je preskúmať pomer autonómie a represie u týchto adolescentov a porovnať s tvrdeniami vychádzajúcimi z teórie rovnováhy kontroly, ako aj zistiť, aké spôsoby tejto autonómie a represie vnímajú. Vo výskume je použitý naratívny rozhovor ako metóda zberu dát a otvorené kódovanie inšpirované zakotvenou teóriou ako metóda analýzy dát.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Delikvencia, autonómia, represia, teória rovnováhy kontroly, naratívny rozhovor, otvorené kódovanie

ANNOTATION

In my bachelor thesis I deal with autonomy and repression that is experienced by a group of young delinquents and also how they reflects on it. The aim of this thesis is to examine a ratio between autonomy and repression in these adolescents and compare it to assertions that stem from the control balance theory, as well as to find out which means of this autonomy and repression is being perceived by them. Method of data collection is narrative interview and method of data analysis is open coding inspired by grounded theory.

KEYWORDS

Delinquency, autonomy, repression, control balance theory, narrative interview, open coding

Obsah

TEORETICKÁ ČASŤ:.....	7
1. Úvod:.....	7
2. Upresnenie základných pojmov	9
3. Vývin osobnosti:	10
3.1. Psychodynamické teórie	10
3.2. Teórie socializačného vývinu založené na učení	12
3.3. Morálny vývin.....	13
3.4. Adolescencia	14
4. Delikvencia a jej príčiny:	17
4.2. Osobnosť mladistvých delikventov	18
5. Teoretické prístupy k osobnosti páchatel'a deliktov.....	21
5.1. Biologické teórie.....	21
5.2. Psychologické teórie	21
5.3. Sociologické teórie.....	22
5.4. Viacfaktorová teória.....	25
6. Postavenie mladistvého (delikventa) v spoločnosti	26
6.1. Rodina.....	26
6.2. Škola	30
6.3. Skupiny, subkultúry a hnutia mládeže	32
EMPIRICKÁ ČASŤ	34
7. Cieľ a výskumné otázky.....	34
8. Metódy zberu a spracovania dát.....	35
8.1. Naratívny rozhovor	35
8.2. Otvorené kódovanie	36
9. Výskumný súbor	39
10. Prezentácia výsledkov	40
11. Závery.....	41
11.1. Pociťujú a reflektujú mladiství delikventi viac autonómie, alebo represie v rodine?	41
11.2. Pociťujú a reflektujú mladiství delikventi viac autonómie, alebo represie v škole?	41
11.3. Pociťujú a reflektujú mladiství delikventi viac autonómie, alebo represie vo svojej referenčnej vrstevníckej skupine?	41
11.4. Pociťujú a reflektujú mladiství delikventi viac autonómie, alebo represie vo svojom živote všeobecne?.....	41
11.5. Akými spôsobmi mladiství delikventi dosahujú autonómiu a pociťujú represiu vo svojom živote?	

11.6.	Sú mladiství delikventi orientovaní výhradne represívne alebo výhradne autonómne?	45
12.	Diskusia	47
12.1.	Limity výskumu	50
13.	Záver	52
14.	Zoznam použitých informačných zdrojov	54
15.	Prílohy	Chyba! Záložka není definována.
15.1.	Interview s respondentom č. 1	Chyba! Záložka není definována.
15.2.	Interview s respondentom č. 2	Chyba! Záložka není definována.
15.3.	Interview s respondentom č. 3	Chyba! Záložka není definována.
15.4.	Interview s respondentom č. 4	Chyba! Záložka není definována.

TEORETICKÁ ČASŤ:

1. Úvod:

Protispoločenské alebo protiprávne jednanie či už mladistvých alebo dospelých ľudí je, takpovediac, denným chlebom novín, časopisov a televízií, z ktorých pravidelne slýchame o rôznych trestných činoch, samozrejme čím brutálnejších alebo kurióznějších, tým pre diváka zaujímavejších a pohoršujúcejších. Týmto spôsobom nadobúda široká verejnosť pocit, že trestná činnosť stúpa a jej drastickosť a surovosť tiež. Či je tomu skutočne tak, to by nám vedeli najlepšie objasniť štatistiky. Každopádne, verejná mienka sa zhoršuje a objavujú sa v spoločnosti tlaky, ktorých cieľom je presadiť tvrdé a dlhoročné tresty odňatia slobody pre páchatel'ov trestných činov. Často môžeme počuť názory laikov na to, ako ten či onen zločinec dostal len 10 alebo 15 rokov väzenia a že kde je, tým pádom, spravodlivosť; že rodičia a ostatné authority figurujúce vo výchove detí sú málo dôsledné a príliš mäkké, čo je dôvodom pohnutých mravov a nesprávneho rebríčka morálnych hodnôt týchto detí v období dospievania a mnohé ďalšie podobné prehlásenia. Menej často sa, ale, hovorí už o tom, čo majú takéto tvrdé represívne kroky za následok a či neznamená v tomto prípade niekedy menej viac.

V tejto práci sa budem zaoberať tematikou autonómie a represie u delikventov, ako je popísaná v jednej zo sociologických teórií príčin vzniku delikvencie I. Matouškovou (2013), v teórii rovnováhy kontroly. Táto teória popisuje autonómiu ako kontrolu vykonávanú daným jedincom na ľuďoch zo svojho okolia a represiu ako kontrolu vykonávanú ľuďmi zo sociálneho okolia jedinca na ňom. Za ideálny stav je považovaný vyrovnaný pomer medzi týmito dvomi javmi. V prípade nerovnosti vzniká u človeka, podľa teórie rovnováhy kontroly, delikventné správanie.

Cieľom môjho výskumu je cestou kvalitatívneho výskumu založenou na kódovaní informácií získaných naratívnym rozhovorom zistiť, koľko takejto autonómie a represie pociťujú, resp. reflektujú mladiství delikventi vo svojej rodine, v škole a v referenčnej vrstevníckej skupine. Na tomto by som si chcela overiť, nakoľko platí teória rovnováhy kontroly, tzn. či sa u delikventných jedincov skutočne objavuje výrazný nepomer medzi autonómnymi a represívnymi tendenciami. Takisto sa v tejto práci budem zaoberať tým, akými spôsobmi adolescentní páchatelia deliktov uplatňujú kontrolu nad ostatnými

a akými spôsobmi je, podľa ich názoru, uplatňovaná takáto kontrola na nich samotných zo strany ich sociálneho okolia.

Výsledky viacerých takýchto a podobných výskumov by, podľa môjho názoru, mohli slúžiť ako prvý krok k vytvoreniu ďalších spôsobov účinnej prevencie delikventného správania, terapie delikventov a rôznych ďalších efektívnych prístupov k týmto jedincom, keďže hlboké a presné poznatky akejkoľvek sféry sú kľúčom k úspešnej práci s jedincami a oblasťami, ktorých sa daná problematika týka.

Táto práca je rozdelená na teoretickú a empirickú časť. V teoretickej časti sú definované základné pojmy v práci najviac užívané, nasleduje krátky vhl'ad do vývinových teórií, a to konkrétne tých ich častí, ktoré sa týkajú obdobia dospievania, po čom prechádzam k všeobecnému popisu obdobia adolescencie a jeho špecifik. V nasledujúcej kapitole prezentujem množstvo možných príčin delikventného správania a charakteristiku osobnosti mladistvých delikventov napr. skrz zistenia rôznych dotazníkových šetrení. Štvrtá kapitola sa zaoberá postupným historickým vývojom teórií delikvencie, pričom v tejto kapitole sa takisto nachádza popis a genéza teórie rovnováhy kontroly, ktorou je inšpirovaný celý tento výskum. V závere teoretickej časti sa venujem doterajším poznatkom o postavení mladistvých delikventov vo svojich rodinách v školách a vrstevníckych skupinách, keďže toto sú sociálne sféry, ktorými sa zaoberá aj výskum v tejto práci prezentovaný.

V empirickej časti práce sú popísané výskumné ciele a otázky z nich vychádzajúce. Nasleduje krátky teoretický popis toho, čo to je a ako sa vedie naratívny rozhovor a čo znamená otvorené kódovanie, ďalej pokračujem deskripciou aplikácie týchto metód zberu dát na môj výskum. V nasledujúcich kapitolách vykresľujem výskumný súbor zložený zo štyroch respondentov, prezentujem výsledky získané analýzou dát, tzn. otvoreným kódovaním a v záveroch odpovedám na výskumné otázky, ktoré som si položila. Na konci empirickej časti je „Diskusia“, ktorá slúži jednak ku spájaniu výsledkov výskumu s teóriou, prípadne novým možným interpretáciám výsledkov, pričom sa tu najviac zameriavam na kombináciu teórie rovnováhy kontroly a Adlerovho (1999) komplexu menejcennosti a nadradenosti a takisto sú v nej obsiahnuté limity výskumu, ktoré, podľa môjho názoru, mohli skresliť výskumom získané výsledky.

2. Upresnenie základných pojmov

Pre to, aby bolo v tejto práci možné pracovať s témou delikvencie mládeže, je vhodné vysvetliť si pár základných pojmov v danom kontexte, ktoré sa v nej budú často objavovať.

- MLADISTVÝM sa rozumie jedinec vo veku 15 – 18 rokov, teda jedinec už trestne zodpovedný. (Hartl a Hartlová, 2000)
- ADOLESCENCIA je obdobie medzi pubertou a ranou dospelosťou, ktoré je charakteristické dozrievaním rozumových schopností a dotváraním integrity osobnosti. (Hartl a Hartlová, 2000)
- DELIKVENCIA znamená antisociálne jednanie. (Hartl a Hartlová, 2000)
- KRIMINALITA je „*souhrn jednání jehož důsledkem je trestná činnost*“. (Hartl a Hartlová, 2000, s. 278)
- REPRESIA sa v kontexte teórie rovnováhy kontroly vo forenznej psychológii definuje ako kontrola, ktorej je jedinec vystavený. (Matoušková, 2013)
- AUTONÓMIU, na poli tej istej foreznepsychologickej teórie, chápeme ako kontrolu, ktorú jedinec sám vykonáva voči ostatným. (Matoušková, 2013)

Všetky ostatné dôležité odborné termíny budú vysvetlené v texte

3. Vývin osobnosti:

Pre vymedzenie rôznych možných príčin vzniku delikventného správania v konkrétnom veku, ako aj pre možnosť určenia istej normy správania sa jedincov a pochopenie tohto správania, je viac než vhodné zaoberať sa aj poznatkami z vývinovej psychológie. V tejto oblasti je množstvo východiskových teórií rôznych autorov u ktorých môžeme badať isté znaky korešpondujúce s fenoménom delikvencie, resp. podrobovaním kontrole a jej vykonávaním (ako je popísané vo vymedzení pojmov autonómie a represie) a s tým súvisiacimi postojmi jedincov k autoritám a vnímaním samých seba ako autority. Nasledujúce teórie budú spojitelné s niektorými závermi výskumu v empirickej časti práce, konkrétne so spôsobmi, akými mladiství delikventi reflektujú autonómiu a represiu.

Táto kapitola sa zaoberá všetkými kategóriami vývinových teórií okrem teórií kognitívnych. Dôvodom je nedostatočná spätosť týchto teórií s pojednávanou témou. Svoje miesto si tu takisto nájde podkapitola venovaná všeobecným poznatkom o období adolescencie, konkrétne zachytávajúca najmä neskorú adolescenciu a jej priebeh.

3.1. Psychodynamické teórie

Psychodynamické teórie ponímajú vývin jedinca ako aktívny dynamický proces ovplyvňovaný ako vrozenými dispozíciami, tak skúsenosťami získavanými počas života. (Vágnerová, 2005) Autori ako Gessel, Maslow, alebo v dávnejšej minulosti napríklad Rousseau verili v dobro, s ktorým sa človek rodí a zlo je buď len veľmi malá časť z nich, alebo tendencia k zlu nie je vôbec vrozená a ľudia ju dostávajú vstúpaním v procese výchovy. V tomto duchu je podľa týchto a iných podobne orientovaných autorov nutné čo najviac nechať rozvíjať dobro v jedincovi a ponechať len minimum výchovných prostriedkov naň pôsobiacich. Na druhú stranu sú tu teoretické výklady etológov, ktorí z agresívneho správania zvierat usudzujú na vrozený agresívny pud človeka. (Langmaeier a Krejčířová, 2006) Historickou základňou ovplyvňujúcou mnohých ďalších podobne orientovaných autorov je teória psychického vývinu Sigmunda Freuda. Vývin chápe ako primárne determinovaný vrozenými dispozíciami, konkrétne interakciou pudu života a pudu smrti, pričom riadiacou energiou pudu života je sexuálna energia zvaná libido. (Vágnerová, 2005) Langmaeier a Krejčířová (2006), okrem iného, poukazujú na dôležitosť podrobiť sa v detstve socializačnému tlaku, čo je nevyhnutné pre akceptáciu a podriadenie sa spoločenským normám. Tento tlak, resp. výchova má byť, ale, z pohľadu

psychoanalýzy, riadenie sexuálnej energie - libida a nie jej potlačenie. Ak je libido potlačené, vznikajú totiž neurózy. (Vágnerová, 2005)

Keďže sa moja práca zaoberá delikvenciou, tak v skratke predstavím zložky osobnosti používané v psychoanalýze, ktoré môžu byť inhibítorom, alebo naopak katalyzátorom protispoločenského jednania. Sú to tri subsystemy osobnosti - Id, Ego a Superego. Id je vrodenu zložkou osobnosti, ktorá nevedome a iracionálne smeruje len k vlastnému uspokojeniu, pričom je podkladom pre Ego a Superego. Úlohou Ega je reálne uspokojovanie pudových potrieb v súlade s realitou vonkajšieho sveta. Ego teda je schopné prijať odklad pudového uspokojenia. Superego sa vyvíja ako posledná zložka osobnosti, ale rozvíja sa ešte v období detstva. Predstavuje morálnu zložku osobnosti a reguluje správanie jedinca tak, aby vyhovelo spoločenským požiadavkám. (Vágnerová, 2005)

Príčiny delikventného správania hľadal Freud v odchyľkách v detskom vývine, ktoré vedú neskôr k vnútorným konfliktom. Ako príklad môžeme uviesť kleptomániu, ktorú Freud u žien pripisoval neschopnosti dosiahnuť sexuálne uspokojenie a za jej korene považuje závisť penisu u dievčat v detstve, ktorá ostáva neprekonaná a keďže si penis vziať nemôžu, tak kradnú aspoň predmety. (Matoušková, 2013)

Neopsychoanalýza spája konflikty v ľudskej psychike s frustráciou, ktorú považuje za jednu z možných príčin agresívneho správania. (Matoušková, 2013)

C.G. Jung, jeden z autorov vychádzajúcich z Freudovej teórie, považuje nevedomie za zložku osobnosti, ktorá má na ňu zásadný vplyv. Rozdeľuje ho na individuálne a kolektívne. Kolektívne nevedomie, všetkým ľuďom spoločné, obsahuje archetypy. (Vágnerová, 2005) Jung o nich hovorí ako o dedených formách, ktoré obsahujú skúsenosti predkov. (Jung, 1995) Individuálne nevedomie zahŕňa osobnú skúsenosť jedinca. Vo fázi dospievania ide podľa Junga, okrem iného o to, aby sa jedinec naučil zvládať požiadavky spoločnosti. Dochádza k integrácii *archetypu tieňa* do vlastnej osobnosti, čo so sebou prináša uvedomenie si a prijatie aj svojich negatívnych vlastností. V prípade nesplnenia tejto úlohy bude mať jedinec počas ďalšieho vývinu tendenciu akceptovať radikálne názory a nebude schopný prijímať pochybnosti a neistotu ako súčasť života. (Vágnerová, 2005) V tom prípade by to mohlo znamenať prílišnú kritickosť jedinca voči nesúhlasným postojom k jeho názoru, prípadne jeho príklon k rôznym radikálnym skupinám

Eriksonova teória epigenetického psychosociálneho vývinu, takisto inšpirovaná psychoanalýzou, člení psychický vývin do ôsmich štádií, ktoré je možné charakterizovať cieľmi, ktoré je potreba v tom ktorom štádiu dosiahnuť, prípadne problémami, s ktorými sa jedinec v každej fázi potýka. Obdobie adolescencie je zahrnuté v štádiu zvanom „*identita verzus konfúzia rolí*“. Cieľom jedinca nachádzajúceho sa v tomto období života je rozvíjať svoju identitu. (Vágnerová, 2005) Utváranie tejto identity prebieha v rámci konfliktov a ostrých stretov s predstaviteľmi sveta dospelých a najvýznamnejším prostriedkom v procese hľadania a utvárania s vlastného ja u adolescentov je vrstevnícka skupina. (Matoušek a Kroftová, 1998) „*Dospívající usilují o sebevymezení, hledají odpověď na existencialní otázky, jsou otevřeni nové zkušenosti, odmítají konvence a tradici.*“ (Vágnerová, 2005, s. 45)

3.2. Teórie socializačného vývinu založené na učení

Táto podkapitola sa venuje vývinovým teóriám vychádzajúcim z učenia, pretože, vzorce správania, či už bežného alebo protispoločenského, môžu byť jedincom prevzaté od ľudí jeho sociálneho okolia alebo nejakým iným spôsobom naučené.

Historický významný smer v tejto oblasti bol behaviorizmus, ktorý považoval za jediný určujúci mechanizmus učenie, tzn. vplyvy z okolitého sveta. (Vágnerová, 2005) Skinner, ako jeden z predstaviteľov tohto prúdu, odmieta všetky úvahy o vnútorných regulačných mechanizmoch človeka, duševných pochodoch a stavoch mysle. Správanie je, podľa neho, determinované výlučne vonkajšími vplyvmi a preto nepovažuje za relevantné vôbec uvažovať o nejakej autonómii jedinca a pripisovať mu akékoľvek zásluhy za jeho činy. (Langmeier a Krejčířová, 2006) Teórie socializačného vývinu dnes už pracujú so sociálnym učením a tradičný radikálny behaviorizmus v zmysle bezvýznamnosti individuálnej rozdielnosti, resp. neexistencie variability spracovávania podnetov u jedincov je už prekonaný. (Vágnerová, 2005) Napriek tomu som považovala za dôležité venovať tradičnému behaviorizmu krátku zmienku, pretože je základom pre smery, ktoré sú v tejto podkapitole ďalej popisované. Nasledujúce teórie sociálneho učenia akceptujú aj vplyv genetických predispozícií, predošlých skúseností a aktivity jedinca. (Vágnerová, 2005)

Vzhľadom k téme tejto práce je dôležitá Bandurova teória sociálne-kognitívneho učenia. Langmeier a Krejčířová (2006) hovoria v súvislosti s touto teóriou o tom, že autori, ktorí sa ňou zaoberajú často upozorňujú na nebezpečnosť narastajúceho násillia v médiách, čím

priamo úmerne rastie aj riziko, že deti budú tieto formy správania napodobňovať. Delikvencia, ktorej sa v tejto práci venujem, ide veľmi často ruka v ruku s násilím, a preto je, z môjho pohľadu, užitočné predstaviť niektoré cesty vzniku takéhoto správania. Vágnerová (2005, s. 54-55) o Bandurovi píše: „*Lidské učení má dle jeho názoru převážně sociální charakter a je založeno na pozorování a nápodobě chování jiných lidí.*“ Psychický vývin Bandura charakterizoval termínom *recipročný determinizmus* čo znamená, že tento vývin sa uskutočňuje v rámci interakcie jedinca a jeho sociálneho okolia. „*Dítě si vytváří tendence k určitému způsobu chování na základe sociální zkušenosti, prostřednictvím interakce, resp. identifikace s jinými lidmi, především s těmi, kteří jsou pro ně nějak významní. Takto se vytváří systém osobních norem, které slouží k diferenciaci žádoucího a nežádoucího chování.*“ (Vágnerová, 2005, s. 54) Do procesu učenia nápodobou patrí aj tzv. *zástupné posilovanie*, keď dieťa pozoruje aj následky správania druhých a svoje činy podľa toho reguluje. Pokiaľ je pozorovaný jedinec potrestaný za svoje správanie, tak sa frekvencia tohto správania u dieťaťa pozorovateľa zníži. Pri odmeňovaní za správanie sa za frekvencia zvyšuje. (Langmeier, Krejčířová, 2006)

Selmanova sociálne-kognitívna teória „preberania rolí“ tiež kladie dôraz na vlastnú aktivitu jedinca a tvrdí, že dieťa svoj vývoj aktívne ovplyvňuje napríklad tým, akých priateľov si vyberá alebo aké aktivity preferuje. Podľa tejto teórie schopnosť uvažovať z pozície iného človeka je predpokladom pre porozumenie ľudského správania, prežívania a uvažovania. Z toho vyplýva, že kognitívne sociálny vývin je proces smerovania od kognitívneho egocentrizmu prejavujúcemu sa podľa Piageta u detí pred šiestym rokom života a charakterizovanému nevedomovaním si, že ostatní ľudia majú iný názor ako je ich vlastný, k rozvoju komplexnejšieho a abstraktnejšieho myslenia. V tomto duchu je adolescentný vek fázou porovnávania cudzieho názoru so všeobecným pohľadom a porovnávané názory sú obvykle názormi príslušníkov vlastnej sociálnej skupiny jedinca. (Vágnerová, 2005, s. 55)

3.3. Morálny vývin

To, či je správanie jedinca v medziach normy, alebo sa z nich vymyká, úzko súvisí s jeho vnútornými morálnymi postojmi a hodnotami ktoré sú preň v tomto smere akýmsi určujúcim činiteľom, ktorý vymedzuje hranice toho, čo je pre človeka prípustné konať a čo už nie. Autorom schémy morálneho vývinu je Kohlberg a popisuje ho ako šesťstupňový, pričom prvé dva stupne sú súčasťou *predkonvenčného vývinu*, druhé dva

konvenčného a posledné dva patria do štádia *postkonvenčného*. (Koukolík a Drtilová, 1996) Kohlberg (in Vacek, 2000) tvrdí, že predkonvenčnú úroveň dosahujú deti do 9 rokov, niektorí adolescenti a mladiství delikventne a kriminálne jedajúci; konvenčnej úrovne dosiahne v našich spoločenských podmienkach väčšina dospievajúcich a dospelých jedincov a postkonvenčné štádium je potom výsadou malej časti dospelých jedincov po dosiahnutí 20. roku veku.

Tri úrovne morálneho vývoja je možné vystihnúť nasledovne: „*Osoba na prekonvenčnej úrovni doposud dostatečne nechápe a také nepodporuje pravidla a očakávaní danej spoločnosti. Jedinec, ktorý dospel na postkonvenčnej úrovni chápe a podstatne akceptuje spoločenské normy, ale táto akceptácia je postavená na formulovaní a prijatí obecných morálnych princípů, ktoré jsou základem těchto norem. Tyto principy se mohou za jistých okolností dostat do rozporu se společenskými pravidly, a v takovém případě jedinec, který je morálně na postkonvenčnej úrovni, dává přednost principu před konvencí.*“ (Vacek, 2000, s. 27)

3.4. Adolescencia

Dospievanie všeobecne je obdobím hľadania a prehodnocovania, pričom úlohou jedinca je zvládnuť vlastnú premenu z dieťaťa na dospelého, „*dosáhnout přijatelného sociálního postavení a vytvořit si subjektivně uspokojivou, zralejší formu vlastní identity.*“ (Vágnerová, 2005, s. 321) Adolescenti majú v snahe čo najrýchlejšie prekenuť detské obdobie a vyrovnáť sa dospelým tendenciu opúšťať atribúty detstva a podriadenosti dospelým autoritám. Snažia sa čo najrýchlejšie dosiahnuť práv a slobody dospelých, na druhú stranu zodpovednosť, ktorá tomu prislúcha prežívajú už o to neochotnejšie. (Vágnerová, 2005)

Neskorej adolescencii predchádza obdobie raného dospievania od 11. do 15. roku života označované tiež ako pubescencia, vyznačované hlavne zmenami zovňajšku jedinca, zmenami spôsobu myslenia, kedy je dospievajúci schopný rozmyšľať aj v rovine abstrakcie, výkyvmi v emočnom prežívaní, postupným osamostatňovaním sa z väzieb na rodičov, špecifickým životným štýlom, ukončením povinnej školskej dochádzky a zmenou charakteru potreby istoty, ktorú sa snaží čím ďalej tým menej čerpať z rodiny a vlastnou emancipáciou a potvrdzovaním svojich kompetencií získavať z vlastnej osobnosti. (Vágnerová, 2005)

V tomto odstavci sa budem venovať niektorým úskaliam adolescencie, ktoré môžu viesť k delikventnému správaniu. Pre toto vývinové obdobie je typický prechodný odklon od autority, vedomie solidarity so skupinou, rozvíjanie procesu sebarealizácie a rozvíjanie vyšších záujmov a vyšších citov. (Langer, 2001) Pubescent má snahu potvrdiť získať prijateľnú pozíciu vo svete, čím ešte viac eliminuje neistotu. (Vágnerová, 2005) Podľa Maceka (1999) stretávanie sa adolescentov so svetom dospelých môžu byť tiež sprostredkované vzťahmi k rôznym inštitúciám, úradom, atď., ktoré môžu pre nich predstavovať niečo neznáme, anonymné, voči čomu si treba zachovať istú mieru odstupu a nedôvery. Dôležité sú pritom postoje ich rodičov a zároveň aj spôsob a miera prenosu ich skúseností na mladšiu generáciu. Jedným z extrémnych foriem adaptácie na inštitucionalizovanú spoločnosť môže byť životný oportunizmus a aktualizmus, čož je využívanie toho, čo momentálna situácia prináša za každú cenu. Langer (2001) tvrdí, že pre adolescenta je teda značne charakteristické odmietanie poslušnosti a neblahé prijímanie imperatívneho výchovného pôsobenia. Príliš silno pôsobiaci výchovný postup môže spôsobiť buď impulzivitu a väčšiu tendenciu odkloniť sa od autorít, čo so sebou nesie únikové tendencie, stratu motivácie k učeniu a vyššiu pravdepodobnosť členstva v nevhodnej partii; alebo zlomenie individuality, pričom jedinec stráca pocit hodnoty samého seba, sebavedomie, v krajnom prípade môže nastúpiť neurotické správanie.

Neskorá adolescencia je vymedzená od 15 do 20 rokov jedinca, kedy končí pohlavné dozrievanie. Psychosociálne zmeny tohto obdobia spočívajú najmä v zmene osobnosti a pozície v spoločnosti. Na začiatku tejto fázy vývinu vrcholí istá potreba príslušnosti k vekovo vymedzenej skupine, čo výrazne napomáha potvrdeniu svojej sociálnej identity. (Vágnerová, 2005) Podľa Matouškovskej (2013) plní pre delikventnú mládež príslušnosť k tejto skupine alebo „partii“ aj funkciu uspokojovania potrieb, ktoré nepocitujú za naplnené vďaka zlyhaniu rodiny alebo iných inštitúcií. V pracovnej sfére, kde pocitujú zväčša nedostatočné prijatie z dôvodu nižšej úrovne ich vzdelania im naopak partia poskytuje pocit dôležitosti, pretože sa uplatňujú v plnení svojich úloh vyplývajúcich z ich postavenia v nej. Vo sfére sociálnej sa cítia byť spoločnosťou neprijímaní a nerešpektovaní, pričom vrstevnícka skupina im tento rešpekt a prijatie dopraje. Podľa Maceka (1999) proces socializácie dospievajúcich teda nie je len vrastanie do sveta dospelých, ale je s ňou úzko spätý aj fenomén zvaný *subkultúra mládeže*, ktorá je ešte vnútorne diferencovaná na rôzne podskupiny. Dospelí tento prúd adolescentnej kultúry

čím ďalej tým viac tolerujú a zasahujú doň iba najmenšou potrebnou mierou. Môžeme povedať, že subkultúra mládeže (vo všeobecnosti, nie v spojitosti s partiami delikventných jedincov) nie je v opozícii ku svetu dospelých, ako tomu bolo v minulosti.

Podľa Vágnerovej (2005) jedinec hľadá a rozvíja vlastnú identitu kým nie je pre neho subjektívne prijateľná. Nové sociálne role, ktoré sú už odlišné od tých detských, sú späté s vyššou prestížou. V rámci vzťahov s rodičmi dochádza k stabilizácii a ukludneniu. Okrem spoločenských väzieb na vrstevnícku skupinu sa utvárajú aj partnerské vzťahy. V 18 rokoch dosahuje jedinec v našom právnom systéme plnoletosti, čím získava slobodu pre svoje rozhodovanie a tým vedomie možnosti ovládať vlastný život. „*Adolescenti hľadajú hranice svých možností, a proto někdy jednají extrémním způsobem.*“ (Vágnerová, 2005, s. 325)

Často sa stáva, že definitívna voľba, alebo zodpovednosť za určenie svojho životného pokračovania, je pre dospelujúceho náročná, preto sa snaží predĺžiť toto prechodné obdobie. Erikson to nazýva *adolescentným psychosociálnym moratótiom*. (Vágnerová, 2005) Negatívnou stránkou tohoto moratória môže byť oddelenie adolescentov od sveta dospelých, čo v nich môže vyvolávať pocity nedostatočného vplyvu na spoločnosť a neprijatia dospelými. „*Nekonečné čekání na dospělou zodpovědnost tak někdy vede k orientaci na hedonistické užívání přítomnosti, ke ztrátě pocitu vlivu a nudě.*“ (Macek, 1999, s. 50) Dospelosť sa v období adolescencie môže javiť ako obmedzujúca a stereotypná a preto sa dospelujúci často snažia obdobie chápané ako životná fáza obnášajúca dostatok slobody a minimálnu zodpovednosť, predĺžiť. (Vágnerová, 2005)

4. Delikvencia a jej príčiny:

To, či sa jedinec dopustí deliktu alebo trestného činu nebýva otázkou náhody, príležitosti, vrstevníckej skupiny a žiadneho ďalšieho jediného faktoru, ktorý by na mladistvého vplýval. Príčin vzniku delikventného správania býva viacero, na základe ktorých potom dochádza k spoločensky neakceptovateľnému jednaniu. Dospievajúcich, u ktorých je, následkom spolupôsobenia viacerých faktorov, zvýšená pravdepodobnosť zlyhania v sociálnej a psychickej oblasti považujeme za rizikovú mládež. (Labáth a kol. 2001) Z toho vyplýva, že mládež delikventná je taktiež mládežou rizikovou. Uvádza sa, že delikvencia je spojená ako s početnými sociálnymi, tak s psychiatrickými problémami. Nesprávna výchova rodičov, kriminálne a antisociálne správanie v rodine, nízka úroveň dosiahnutého vzdelania, nízke IQ, nízky socioekonomický status a mnohé iné faktory sú dnes považované za determinatívne faktory páchania deliktov. (Kurtz, 2002)

Svetová zdravotnícka organizácia uvádza, že existujú štyri formy problémov mládeže, ktoré majú narastajúci charakter: nadmerné zneužívanie návykových látok; pasívna forma (únikové správanie, záškoláctvo, vyhýbanie sa nárokom až samovražedné jednanie); agresívna forma (delikvencia, násilie až terorizmus) a kompromisná forma (nestabilita, výkyvy v práci, v škole a v sociálnom živote). (Labáth a kol., 2001) Všetky uvedené formy správania sú teda už dôsledky istých vplyvov, ktorých je veľké množstvo a vzájomne spolu rôznymi spôsobmi interagujú. Keďže témou tejto práce je problematika autonómie a represie u mladistvých delikventov, tak v tejto kapitole sú popísané tie z príčin delikventného správania, ktoré majú súvis s kontrolou vyvíjanou na daného jedinca, alebo s možnosťami kontrolovania druhých jedincom samotným.

4.1. Endogénne a exogénne faktory

Hlavné faktory, ktoré participujú na vzniku delikventného správania je možné rozdeliť do dvoch skupín:

1. Exogénne faktory existujúce mimo osobu páchatel'a deliktov, ktoré sa objavujú v spoločnosti a jeho bezprostrednom sociálnom okolí. Najčastejšie sa vyskytujúci exogénnymi vplyvmi sú tie, ktoré sa objavujú v rodine. Či už je to neúplna rodina, alkoholizmus a agresivita v nej, chybné výchovné postupy vyznačujúce sa prílišným rozmaznávaním alebo naopak autoritatívnosťou, nízky intelekt členov rodiny, antisociálne a delikventné formy správania u súrodencov a rodičov, ako aj neprijateľné mravné a

morálne hodnoty a nevhodná emocionálna atmosféra. V oblasti celospoločenskej sa týmito faktormi javia byť „*uvolnenejší mravy spoločnosti a devalvace hodnot spolu s väčší príležitostí k delikvenci.*“ (Matoušková, 2013, s. 17) Zmena hospodárskej situácie spôsobila technickú vyspelosť detí, v ktorej sa im ich rodičia nemôžu rovnať. (Matoušková, 2013) Deti v niektorých schopnostiach spojených najmä s počítačovou technikou predčínajú svojich rodičov a stávajú sa pre nich v tejto oblasti autoritou. (Matoušek a Kroftová, 1998) Tento fakt tiež neprispieva v pozitívnom zmysle ku zlepšeniu situácie mladistvých v spojitosti s delikvenciou, keďže sú rodičia týchto detí znevýhodnení v možnostiach dozrievania na aktivity svojich detí

2. Endogénne faktory prameniace priamo z osobnosti delikventa sú faktormi biologickými, do ktorých patrí najmä pohlavie, keďže u chlapcov sa delikventné správanie objavuje 3 až 9-krát častejšie ako u dievčat. Ďalej medzi psychologické faktory patrí intelekt. Napriek tomu, že medzi delikventmi sa vyskytujú všetky stupne inteligencie, sú jedinci s jej nižšími hodnotami viac ovplyvniteľní, manipulovateľní a majú menej zábran ako tí s vyšším intelektom. Čo sa týka medicínskych faktorov, delikventi trpia vo väčšej miere ako bežná populácia hyperkinetickou poruchou a psychomotorickou epilepsiou. (Matoušková, 2013)

4.2. Osobnosť mladistvých delikventov

V návaznosti na horespomínané nepriaznivé vplyvy pôsobiace na osobnosť niektorých jedincov sa určitá časť z nich neskôr uchýľuje k protispoločenskému a protiprávnemu jednaniu. Určitým medzistupňom, tzn. dôsledkom faktorov pôsobiacich na jedinca a zároveň príčinou páchania deliktov sú vlastnosti s nápadne vysokou frekvenciou výskytu u rizikovej mládeže.

„*Charakteristickým znakom mladistvých delikventů je zejména nedokončený individuální a sociální vývoj.*“ (Matoušková, 2013, s. 16) Jedinci so sklonsmi k delikventnému jednaniu bývajú často sociálne zanedbaní so zlými pracovnými, spoločenskými a kultúrnymi návykmi. Ich správanie je silno egoisticky riadené a podložené býva spoločensky neprijateľným hodnotovým rebríčkom. (Matoušková, 2013)

Agresívne sklony, ktorými sa títo dospievajúci takisto vyznačujú, sa môžu prejaviť buď vo forme cieľavedomého užitia agresie v snahe dosiahnuť nejakú subjektívne významnú

hodnotu, alebo vo forme reaktívneho užitia agresie v afekte, ktorej predchádza konflikt s osobou, voči ktorej je potom táto agresia nasmerovaná. (Matoušková, 2013)

Osobnostné dotazníky zameriavajúce sa na komplexný popis osobnosti, ktoré boli v Českej republike overené opakovanými šetreniami, ukazujú niektoré hodnoty skórov odlišné u delikventov od hodnôt skórov nameraných v bežnej populácii. MMPI (Minnesotský osobnostný dotazník) nameriava u delikventne jednajúcich osôb vyššiu mieru psychopatie, čo ale v prípade tohoto testu znamená vyššiu mieru odklonu osobnosti od sociálnych noriem. CPI (Kalifornský osobnostný dotazník) ukazuje, že jedinci delikventní mávajú nižšie skóre na škále socializovanosti, sebakontroly a zodpovednosti, podľa EPI (Eysenckov osobnostný dotazník pre mládež) sú tieto osoby viac extrovertované a psychotické a výskumy realizované prostredníctvom PEN (Eysenckov osobnostný dotazník) pripisujú delikventom vyššiu hodnotu sklonu ku kriminálnemu jednaniu. Na dotazníku FPI (Freiburský osobnostný dotazník) skórovali mladiství väzni významne vyššie na škálach nervozita, depresivita, vzrušivosť, spoločnosť, miernosť, zdržanlivosť, otvorenosť, emocionálna labilita a maskulinita. Čo sa týka škály na zisťovanie miernosti, testová príručka túto vlastnosť popisuje konkrétnejšie ako sebadôveru, vytrvalosť, neomylnosť, schopnosť znášať záťaž (Matoušek a Kroftová, 1998)

Ako niektoré ďalšie charakteristiky mladistvých delikventov je možné uviesť ich snahu správať sa ako dospelá a hlavne samostatná a nezávislá osoba, ktorá preberá opozičný postoj k istým skupinám, autoritám alebo celej spoločnosti a voči nim býva silno kritická. Pri svojich prejavoch zvyčajne neberú ohľad na konvencie. (Matoušková, 2013)

Matoušek a Kroftová (1998) hovoria o tom, že existuje množstvo porovnávacích štúdií zameraných na správanie jedincov v porovnaní s bežnou populáciou ktoré ukazujú, že toto ich spávanie sa od normy odchyľuje vo viacerých bodoch. Často skúmaným znakom u kriminálne jednajúcich jedincov je impulzivita, resp. jej opak, a to schopnosť odložiť uspokojenie. Ukazuje sa, že títo jedinci uprednostňujú okamžité uspokojenie pred odloženým, aj keby toto malo predstavovať oveľa vyššiu odmenu. Čo sa týka ich sebahodnotenia, výskumy dokazujú, že delikventi majú v drvivej väčšine negatívne mienenie o svojej osobe a nepripisujú si žiadnu hodnotu. Čo korešponduje aj s myšlienkou, že si adolescentní delikventi kriminálnymi činmi svoje sebahodnotenie

zvyšujú, a to pomerne často aj prostredníctvom vytvárania „pozitívneho“ obrazu samého seba u členov vsrtevníckej partie. Z hľadiska morálky majú ľudia dopúšťajúci sa trestnej činnosti narušené dve z troch jej zložiek, z toho jednu výrazne. Morálne názory delikventov sú zhodné s názormi bežnej populácie, dimenzia morálnych postojov je narušená len mierne a dimenzia zvnútornených morálnych noriem býva u páchatel'ov deliktov výrazne odchýlená od normy danej väčšinou populáciou. V oblasti komunikačných schopností a riešenia konfliktov majú delikventne jednajúci jedinci taktiež nevýhodu v porovnaní s nedelikventnými. (Matoušek a Kroftová, 1998)

5. Teoretické prístupy k osobnosti páchatel'a deliktov

Forenzná psychológia, podľa Matouškovvej (2013), rozlišuje dva pohľady na osobnosť páchatel'a:

1. Pohľad kriminalistickej psychológie, ktorý je spätý s fázami trestného konania, tzn. osobnosť obvineného, obžalovaného, odsúdeného a prepusteného.
2. Pohľad kriminologický skúma šírenie trestnej činnosti. Predmetom je ako páchatel', tak aj obeť a spoločnosť. Zameriava sa na javy, ktoré súvisia s kriminalitou. Vedľa tohto hľadiska existuje aj veda zvaná kriminologická psychológia, ktorá „*se zaměřuje na psychologické příčiny trestné činnosti.*“ (Matoušková, 2013, s. 131)

Táto kapitola poskytne stručný náhľad na teórie kriminologicko-psychologické a kriminologické. Ich súčasťou je aj samotná teória rovnováhy kontroly, z ktorej vychádza názov tejto práce ako aj jej empirické skúmanie.

5.1. Biologické teórie

Biologicky orientované teórie stoja na historickom počiatku kriminologického skúmania. Vychádzajú z biologického determinizmu a páchatel' deliktu alebo trestného činu má teda určité odlišné biologické znaky ako zvyšok populácie. Do tejto kategórie patrili fyziognomisti, ktorí skúmali vzťah medzi rysmi tváre a povahovými vlastnosťami a frenológovia sledujúci tvar mozgu a lebky v spojitosti so správaním. Neskôr prichádza Lombroso so svojou kriminálne- antropologickou koncepciou, podľa ktorej vytvoril charakteristiku „*rodeného zločinca*“ a prvú typológiu páchatel'ov. Takisto známa Kretschmerova typológia, ktorou sa neskôr inšpiroval aj Sheldon, spájajúca temperament s telesnou konštitúciou, určuje za páchatel'ov menej závažných trestných činov pyknikov a za páchatel'ov závažných trestných činov atleltikov a astenikov. (Matoušková, 2013) Antropológ Earnest Hooton po prevedení svojich štatistických šetrení došiel k záveru, že trestaní jedinci sú morálne, intelektuálne, morfologicky a geneticky degenerovaní v porovnaní s bežnou populáciou. (Mühlpachr, 2001) Nakoniec sa, ale, od biologicky orientovaných teórií upustilo kvôli ich jednostrannému pohľadu na problematiku. (Matoušková, 2013)

5.2. Psychologické teórie

Psychologické teórie „*se snaží vysvětlit kriminalitu zvláštností psychiky jednajících osob.*“ (Matoušková, 2013, s. 132) Najstaršie psychologické tendencie boli, podobne ako

biologické, veľmi zjednodušené a tvrdili, že páchatelia deliktov sú psychopatické osobnosti s pozmenenou štruktúrou osobnosti. Psychologické výskumy delikventov robili aj manželia Eysenckoví použitím dotazníku psychoticizmu, extravenzie a neuroticizmu, pričom dospeli k záveru, že kriminálne jedajúce osoby dosahujú v dotazníku vysokých hodnôt pri všetkých troch týchto dimenziách. (Matoušková, 2013)

Psychoanalytické koncepcie hovoria o tom, že správanie, ktoré je človeku prirodzené je z hľadiska spoločnosti deviantným a teda, pokiaľ je človek voči spoločnosti konformný, tak je deviantný voči sebe samému a svojej prirodzenosti. (Mühlpachr, 2001)

Na Freudovu štruktúru - Id, Ego a Superego naväzuje Jankins a definuje tri typy zlého usporiadania tejto štruktúry ľudskej psychiky. Prvý typ je taký, ktorý má nadmerne rozvinuté obranné mechanizmy a na vnútorné konflikty reaguje neuroticky. Druhý typ je tzv. nesocializované agresívne individuum, ktorý reaguje na tieto konflikty útočne a impulzívne. Tretím typom je nesocializovaný delikvent, ktorého obrana je značne oslabená a vďaka tomu je jeho správanie deviantné, riadené primitívnymi impulzmi. (Mühlpachr, 2001)

Ďalšie vysvetlenia delikventného správania z hľadiska psychoanalytických a neopsychoanalytických koncepcií sú popísané v kapitole o vývinových teóriách.

5.3. Sociologické teórie

Sociologické teórie „*chápou kriminalitu jako sociálně patologický jev*“ (Matoušková, 2013, s. 133) a za oblasti, v ktorých v prípade problémov môžu vznikajú príčiny kriminality považujú socializáciu a sociálne učenie. Inštitúcie, referenčné skupiny a sociokultúrne vplyvy v tomto smere na jedinca pôsobiace, môžu byť taktiež príčinou problémov. (Matoušková, 2013) V priebehu socializačných procesov, u ktorých je ukazovateľom úspešnosti prevzatie si pravidiel a noriem spoločnosti jedincom a ich rešpektovanie, sa začína utvárať a prejavovať kontrola vykonávaná zo strany spoločnosti, tzv. *sociálna kontrola*, ktorá je takisto formou represie, tzn. snahy riadiť život jedinca druhými. Poznáme dve formy sociálnej kontroly. *Neformálna sociálna kontrola* je viditeľná v prejavoch okolia ako je úsmev, prikývnutie, ohováranie apod., kdežto *formálna sociálna kontrola* je omnoho patrnejšia a vykonáva sa prostredníctvom inštitúcií, riadi sa pevne danými pravidlami a je verejná. (Jedlička a kol., 2004)

Kriminologické koncepcie vysvetľujúce príčiny alebo zdroje kriminality sú rozdelené do troch druhov:

1. Socioštrukturálne teórie:

- *Teória sociálnej dezorganizácie* predstavuje ako príčiny kriminálneho správania deštrukciu sociálnej kontroly, rozpad hodnotovej orientácie členov spoločnosti a úpadok interpersonálnych väzieb. Tento stav je označovaný ako dezorganizácia, pričom jeho opakom je sociálne organizovaný systém. (Matoušková, 2013) Kriminálne správanie sa v stave dezorganizácie spoločnosti považuje za prirodzenú reakciu na vzniknuté okolnosti. (Večerka a kol., 2011) Tejto teórii je vyčítaný nedostatočný akcent na aktívnu rolu individua v spoločnosti a fakt, že je aplikovateľná len na sociálne slabé vrstvy obyvateľstva. (Matoušková, 2013)
- *Teória anómie* hovorí o frustrácii jedincov z nižších sociálnych vrstiev, ktorí nemôžu využiť prostriedkov väčšinovej spoločnosti k dosiahnutiu hodnôt danej spoločnosti, preto siahajú za iným alternatívnym prostriedkom, ktorým je kriminalita. Prispieva k nej aj dnešný akcent na ciele a nedostatočný akcent na prostriedky k ich dosiahnutiu, ako aj fakt, ktorý predostiera psychologická interpretácia tejto teórie, že delikt slúži taktiež ako istá ventilácie tlaku vzniknutého spomínanými pocitmi frustrácie. (Matoušková, 2013) Teóriu anómie rozvíjal ako prvý sociológ Durkheim ktorý tvrdí, že v dobe, keď spoločnosť prechádza radikálnymi zmenami, sa búrajú tradičné hodnoty a nové hodnoty vznikajú až s istým časovým odstupom (Večerka a kol., 2011), čo dáva priestor úpadku society.

2. Socioprocesuálne teórie:

Skúmajú pôsobenie prostredia na jedinca skrz mechanizmy sociálneho učenia. (Večerka a kol., 2011)

- *Kognitívne teórie sociálneho učenia* pojednávajú o mechanizmoch, ktorými je možné osvojiť si delikventné správanie. (Matoušková, 2013) „*Subjekt v tomto procese sociálneho učenia a nápodoby hraje aktívnu rolu a to tým, že autonómne zpracováva své životní zkušenosti a přisuzuje měnícím se životním situacím určitý axiologický (hodnotový) význam.*“ (Večerka a kol., 2011, s. 11) Katzeho koncepcia atraktivity

zločinu tvrdí, že zločin často postráda zištné motívy a je to spôsob, ktorým sa páchatel dokáže sebarealizovať. (Večerka a kol. 2011)

- *Teórie kontroly* prikladajú dôležitosť správne fungovaniu sociálnej kontroly, pretože len za tých podmienok sa u jedinca vytvorí správny systém vnútornej kontroly. Hirschi vychádzal zo svojej *teórie sociálnych väzieb* a vytvoril *teóriu sebakontroly*, kde popisuje páchatel'a kriminálneho činu ako človeka, ktorému delikt prináša vnútorné uspokojenie potrieb a vzrušenie. Vyznačuje sa nestabilitou v osobnom aj pracovnom živote, ľahostajnosťou a nízkou schopnosťou sebakontroly, čo je, ako bolo spomenuté, dôsledkom porúch v procese socializácie. Novšie vznikol doplnok k Hirschiho teórii v podobe pripustenia aj druhého extrému ako príčiny kriminality, a tou je nadmiera kontroly. Týmito tvrdeniami je potom inšpirovaná *teória rovnováhy kontroly* ktorá tvrdí, že „*rozsah kontroly, ktoré jsou lidé podrobeni, ovlivňuje jejich vztah k normám a určuje pravděpodobnost, zda se dopustí určitého kriminálního jednání; poměr kontroly - poměr mezi objemem kontroly, které je jedinec vystaven (represe), a objem kontroly, kterou sám vykonává vůči ostatním (autonomie); středový bod představuje rovnovážný stav mezi represí a autonomií.*“ (Matoušková, 2014, s. 137)
- *Teorie labellingu* (etiketování) popisuje primárnu deviáciu ako ľahký prvočin (ako lož, neposlušnosť, apod.) a sekundárnu deviáciu ako opakované porušovanie noriem z dôvodu stigmatizácie delikt páchajúceho jedinca pri primárnej deviácii.
- *Teória životnej cesty* poukazuje na to, ako je zločin výsledkom interakcií medzi páchatel'om a jeho sociálny okolím. Tu sa skúmajú životné udalosti, ktoré môžu byť spúšťačom kriminálnych činov; sociálna podpora, ktorej sa jedincovi dostáva a copingové stratégie. (Matoušková, 2013) Pozornosť sa sústreďuje na kriminálnu dráhu jedinca, tzn. prečo jedinec začne páchať delikty a trestné činy, prečo v nich pokračuje eventuálne prečo ich stupňuje a nakoniec prečo s kriminálnou činnosťou končí. (Večerka a kol., 2011)

3. Viktimologicky orientované teórie:

- *Model zraniteľnosti* vyplývajúci zo životného štýlu hovorí o tom, že na základe životného štýlu každého jedinca je pravdepodobnosť stať sa obeťou trestného činu

väčšia alebo menšia. Dôležité je teda na akých miestach sa jedinec pohybuje, v akom čase, ale aj jeho pohlavie, vek, príjem, povolanie apod. (Matoušková, 2013)

- *Teória rozdielných štruktúr príležitostí* vychádza z predpokladu, že páchatel' vždy kalkuluje pomer podstupovaného rizika a predpokladaného zisku a podľa toho si vyberá vhodnú obeť. (Večerka a kol., 2011)

5.4. Viacfaktorová teória

Dnešný pohľad na osobnosť páchatel'a, ktorý hovorí o kombinácii viacerých faktorov - genetických, sociálnych a psychických. Na základe tejto teórie bola vytvorená typológia o piatich typoch osobnosti páchatel'a: *socializovaný, neurotický, psychopatický, mentálne nedostačivý a psychotický typ*. Duševný stav týchto typov páchatel'ov sa pohybuje od intaktného u socializovaného typu, ktorého delikty alebo trestné činy sú skôr činmi z nedbalosti, po ktorých sa jedinec vyznačuje výčitkami svedomia, cez neurózy, poruchy osobnosti, mentálnu retardáciu až po psychotické ochorenie, kde motív týchto, väčšinou brutálnych, skutkov býva pre širšiu spoločnosť nepochopiteľným. (Matoušková, 2013)

6. Postavenie mladistvého (delikventa) v spoločnosti

Ľudia a inštitúcie, s ktorými sa jedinec v detstve a období dospievania stretáva, výrazne ovplyvňujú jeho neskoršiu životnú dráhu, postoje, presvedčenia, výber povolania, atď. Táto kapitola sa bude snažiť priblížiť postavenie dieťaťa a adolescenta v rodine, v škole a vo vrstevníckej skupine. V tomto kontexte sa budeme zaoberať aj činiteľmi a niektorými súvislosťami, ktoré môžu zvyšovať riziko kriminality.

6.1. Rodina

Deti sa v dnešnej dobe zameranej na efektivitu a výkon dostávajú čím ďalej tým viac do starostlivosti rôznych inštitúcií riadených dospelými počnúc od jasli, materskej školy a školy až po rôzne záujmové krúžky a veľkú časť zvyšku ich voľného času naplňajú média. Z dôvodu nedostatku času ich rodičov na výchovu trávia deti týmto spôsobom približne rovnakú dobu, ako ich rodičia strávia v práci na plný úväzok. Toto inštitučné a unifikujúce prostredie vytvára veľký tlak na adaptáciu a konformitu. Akákoľvek odchylka od tejto nastavenej normy môže spôsobiť nemalé problémy. Zostáva na schopnostiach vychovávateľov a učiteľov, ako sú tieto odchylky schopní zvládnuť a či sú schopní dieťaťu poskytnúť dostatočnú starostlivosť, podporu a takisto správne usmerniť kolektív ostatných detí vo vzťahu k tomuto dieťaťu. Pokiaľ v tomto prístupe autority nastane zlyhanie a daný jedinec sa dostane na okraj jej záujmu alebo priam do nemilosti, tak to môže znamenať jeho negatívne sebahodnotenie a taktiež negatívne hodnotenia zo strany spolužiakov. Takéto zlyhanie môže mať potom ďalekosiahle následky a môže spôsobiť následné spoločenské zlyhanie po ukončení školy. (Matoušek a Kroftová, 1998)

S týmto úzko súvisí aj dnes všeobecne rozšírená vysoká rozvodovosť, nižší počet uzatváraných manželských zväzkov, zmenšovanie sa rodiny. (Matoušek a Kroftová, 1998) „*Rodiče jsou nositelé symbolického „zákona“, základních pravidel.*“ (Saladin-Grizivatz, 2002, s. 83) Dôležitou funkciou rodiny je sprostredkovanie hodnôt spoločnosti deťom. Problém nastáva v situácii, keď sa s týmito hodnotami rodičia nestotožňujú. (Jedlička a kol., 2004) Slabnúca väzba medzi rodičovstvom a partnerstvom je podľa Matouška a Kroftovej (1998) zdrojom oprávnených obáv. Podľa medzinárodných zrovnávacích štúdií majú deti vyrastajúce s jedným rodičom horšie školské výsledky, viac zdravotných a psychických problémov a viac stretov so zákonom ako deti z tej istej sociálnej vrstvy, ktoré, ale, vyrastajú v úplnej rodine. Tieto výskumy taktiež ukazujú, že prítomnosť vlastného otca vo výchove a v rodine pôsobí ako inhibítor delikventného

správania svojho syna. (Matoušek a Kroftová, 1998) Podľa Freuda (in Saladin-Grizivatz, 2002) sa tento proces deje priam cestou donucovania zrieknuť sa pudových tendencií u dieťaťa prostredníctvom despotických tendencií otca a tento otec je teda silou tvoriacou superego. Naopak Jedlička (2004) tvrdí, že rozpad manželstiev nie je až takou veľkou hrozbou, ako sa spoločnosť často domnieva a nemusí mať zákonite negatívne následky. Podľa neho sa deti s rozvodom rodičov pomerne rýchlo vyrovnávajú a ani ich školská úspešnosť nemusí byť horšia, ako u detí z rodín úplných. V tomto kontexte ale Jedlička nehovorí o neskorších dopadoch na jednanie takéhoto dieťaťa. Andry (in Farwell, 1961) vo svojom výskume, v ktorom sa snažil zistiť, do akej miery sa podpisujú rodičia na neskoršom delikventnom správaní svojich mladistvých potomkov, došiel k záverom, že:

1. mladiství delikventi pociťovali menej prijímajúcej a silnej lásky od svojich rodičov (najmä od otca)
2. delikventi zakúšali menej adekvátnu komunikáciu s rodičmi (najmä s otcom)
3. delikventi zažívali v domácom prostredí viac napätia (ktoré podstatnou časťou zapríčiňoval otec)
4. mladistvý delikventi pociťovali svoju výchovu ako menej adekvátnu (špeciálne zo strany otca)
5. deviantné správanie týchto jedincov bolo ich rodičom menej známe a nimi menej adekvátne riešené.

Niektoré problémy môžu vyplývať aj z postavenia dieťaťa medzi súrodencami. Uprednostňovanie jedného súrodenca pred druhým môže spôsobovať nezdary znevýhodňovaného a jeho pasivitu. (Adler in Jedlička a Kořa, 1998)

Príslušnosť rodiny k určitej spoločenskej vrstve má len malý vzťah k vzniku delikventného správania detí v nej vyrastajúcich. Napriek tomu šetrenia ukazujú, že najpriaznivejšou živnou pôdou pre kriminalitu sú najspodnejšie vrstvy spoločnosti žijúce v najväčšej chudobe. Na druhú stranu to neznamená, že v dobre situovaných rodinách sa kriminalita nevyskytuje. Špecifické u týchto rodín je, že pokiaľ majú rodičia nevhodný prístup k svojim deťom, tak je to oveľa obtiažnejšie zistiteľné a ovplyvniteľné, než v sociálne slabších rodinách. Preto sú v bohatších rodinách priestupky detí často reakciou na nevhodné zaobchádzanie s nimi. (Matoušek a Kroftová, 1998)

Rodinnými väzbami vznikajúcimi od útleho detstva sa zaoberalo množstvo výskumníkov, medzi nimi najmä Bowlby (taktiež u zvieracích mláďat) a jeho spolupracovníčka Ainsworthová. „Kvalita väzby medzi dítätom a matkou, pozdži i medzi dítätom a otcom a dítätom a ďalšími členy rodiny, je kľúčovým činiteľom osobnostného vývoje. Vrozeným základom pevnej väzby medzi osobami v rodine je tzv. väzbové chováni.“ (Matoušek a Kroftová, 1998, s. 42) V ideálnom prípade nastáva v rodine kvalitná väzba, ktorá sa prejavuje zladením dvojice matka - dieťa (neskôr sa pridávajú aj ostatní členovia rodiny) v zmysle odklonu a príklonu pozornosti. Dôležitá je pritom saturácia potreby bezpečia dieťaťa, na základe čoho si ono vytvára *bazálnu dôveru* k dospelému. Vytvorenie pevnej väzby môže zo strany matky, okrem iného, sťažiť aj komplikované tehotenstvo a pôrod, separácia matky od dieťaťa tesne po pôrode alebo v prvých mesiacoch po narodení a závažná choroba matky v prvom roku po pôrode. Prvé dva z týchto faktov, tzn. komplikované tehotenstvo a pôrod, „*již byly s úspěchem použity jako prediktory kriminálního chování dítěte*“. (Matoušek a Kroftová, 1998, s. 43) Štúdie mladistvých páchatel'ov deliktov ukazujú, tvrdí Matoušek a Kroftová (1998), že v rodinách, kde sú rodičia chladní a odmietaví s minimálnym záujmom o dieťa sa s väčšou pravdepodobnosťou nevytvorí kvalitná väzba a tieto deti majú väčší sklon ku kriminálnemu správaniu. Sociálnou depriváciou v rodinách trpia deti najmä z týchto dôvodov:

1. nedostatok lásky otca alebo matky k dieťaťu
2. neprítomnosť otcovskej autority v rodine (ako už bolo popisované vyššie v tejto kapitole)
3. nízky stupeň kontroly dieťaťa (Záškodná, 1998)

Medzi deprivované deti s nevytvorenou bazálnou dôverou často patria deti vychovávané v náhradných domovoch. Mnohokrát majú v neskoršom živote oslabenú schopnosť prispôbovať sa neústavnej realite a väzenie, ako ústav, je pre ne známejším prostredím ako samostatný život na slobode, preto ho môžu uprednostňovať. (Matoušek a Kroftová, 1998)

Spôsob uplatňovania disciplíny v rodine môže byť tiež rizikovým faktorom pre neskorší výskyt delikventného jednania. Škodí výchovný štýl vyznačujúci sa príliš liberálnou alebo naopak tvrdou disciplínou. Agresívne správanie sa v rodine, eventuálne telesné tresty

nielenže vyvolávajú u dieťaťa tendenciu manipulovať, klamať a vzdať sa rodičom, ale aj vytvárajú obraz, podľa ktorého je násilné jednanie dovolené a prirodzené. Niekde medzi liberálnym a autoritárskym výchovným štýlom je aj tzv. nekonzistentný, keď rodič dieťa za ten istý priestupok raz potrestá a inokedy nie. Z psychoanalytického pohľadu vychádza aj prípad tzv. „nevedomeľého povzbudzovania dieťaťa do delikventného správania“, ktoré sa prejavuje jemným nevedomovaným osmelovaním dieťaťa do správania, ktoré je mu naoko zakazované. Výsledkom je v niektorých ohľadoch nedostatočne vyvinuté svedomie, psychoanalytikmi nazývané *medzery v Superegu*. (Matoušek a Kroftová, 1998) Takáto „dvojitá väzba“ nedovoľuje vyvinúť racionálny spôsob uvažovania, ale do popredia sa dostávajú iracionálne vzorce, pričom dieťa stráca dôveru buď v rodičov, alebo v seba samého a svoje zmysly a rozum. (Langmeier a Krejčířová, 2006) Za najvhodnejší výchovný štýl je považovaný autoritársky, kde rodičia očakávajú poslušnosť dieťaťa voči pravidlám, ale sú ochotní s nimi o nich diskutovať a akceptovať ich názor. Tieto deti potom bývajú nezávislé, priateľské a schopné spolupráce. (Jedlička kol., 2004) Podľa Langmeiera a Krejčířovej (2006) je spôsob, akým sa k sebe členovia rodiny spontánne správajú dôležitejší, ako vedome ustanovený štýl výchovy, pretože ten je zatiernený citovým vzťahom rodiča k deťom, alebo vzťahom rodičov medzi sebou.

Bolo zistené, že v rodinách s agresívnymi alebo delikventnými deťmi, sa vo výchove rodičov zvyknú opakovať tie isté chyby:

1. Nedokážu dostatočne dohliadať na svoje dieťa.
2. Nedokážu jasne stanoviť pravidlá a ciele a tie dôsledne po dieťati vyžadovať.
3. Nedokážu prejavovať nesúhlas s nevhodným správaním dieťaťa.
4. Vyhli sa rozhovorom o dôležitých témach.
5. V krízových situáciách reagujú len emotívne. (Train, 2001)

Ďalším rizikovým prístupom k dieťaťu je tzv. *rozštepovaná dvojná väzba* popísaná Ferreiirom (in Matoušek a Kroftová, 1998), kde jeden z rodičov (väčšinou je to matka) preberá rolu nekritického vychovávateľa a druhý z rodičov je k dieťaťu naopak príliš kritický a odmietavý. Wahler (in Matoušek a Kroftová, 1998) hovorí tiež o vzťahu *recipročne manipulatívnom*, kde dieťa tlačí rodičov do neustáleho karhania a rodič

neustálym komandovaním, kritizovaním a vyžadovaním zas manipuluje dieťa do ďalších priestupkov. (Matoušek a Kroftová, 1998)

6.2. Škola

Vstup dnešnej mládeže na trh práce je závislý na ich predchádzajúcich školských výsledkoch a snahe, ale táto závislosť deťom školskom veku nie je úplne zrejmá. „*Jistá „odcizenosť“ medzi vzdelávacím procesem a efektom, ktorý v budúcnu dieťaťu prinesie, môže prispívať k tomu, že deti nejsou k učení dostatečně motivovány a vyhýbají se nárokům školy různými formami podvádění učitelů, v krajním případě i záškoláctvím.*“ (Matoušek a Kroftová, 1998, s. 38) Napriek tomu sa dnes považuje škola za jediné prostredie schopné zabezpečiť optimálne a vedecky podložené pôsobenie na dieťa, ktoré korešponduje so záujmami tej ktorej spoločnosti. Tento pohľad je posilnený faktom, že slabne vplyv niektorých rodín na dieťa a zároveň naň rastie miera vplyvu médií. (Matoušek a Kroftová, 1998)

Ako bolo spomenuté v predošlej kapitole, kriminálne jednajúci jedinci pochádzajú častejšie z nižších vrstiev spoločnosti, ako z tých vyšších. Nezamestnanosť a chudoba sú javy spájané často s nedokončeným alebo nedostatočným vzdelaním a nízkou motiváciou k práci. „*Úvahy o příčinných souvislostech sociálního selhání mohou oprávněně začínat jak u rodiny, tak u vzdělávacího systému.*“ (Matoušek a Kroftová, 1998, s. 70) Vyššie vzdelanie priamo úmerne zvyšuje schopnosť jedinca adaptovať sa na meniace sa prostredie a nároky trhu práce. (Matoušek a Kroftová, 1998)

Škola vedie žiakov okrem iného ku kázni, čo samozrejme nemusí byť vždy na škodu, ale druhou stranou mince je nesamostatnosť a závislosť žiakov od autority učiteľa a navyiac sa táto závislosť môže ľahko zvrhnúť v odpor k učiteľskej autorite. (Matoušek a Kroftová, 1998)

Školské roky mladistvých delikventov bývajú charakterizované opakujúcimi sa konfliktami, záškoláctvom, nezvládnutím násilného správania, účasťou na šikane a často dochádza aj k vylúčeniu žiaka zo školy. (Kyriacou, 2005)

Mnohým problémom je možné predísť aj dobrým fungovaním vzťahov medzi rodinou a školou. Preto je potreba efektívne búrať bariéru medzi rodičmi a školou, ktorá pozostáva z pocitu predstaviteľov školy, že rodičia sa oveľa viac orientujú na profesionálnu dráhu ako na potreby svojich detí. Na druhej strane je obava rodičov, aby sa ich spätná väzba škole

neobrátila v konečnom dôsledku vo vyučovacom procese proti ich dieťaťu a takisto ich pocit, že v prípade detí s horším prospechom im škola neposkytuje možnosti riešenia, len stále dookola dáva na vedomie to, čo oni sami vedia, ale nedokážu to zmeniť. (Matoušek a Kroftová, 1998)

Učitelia si, z dôvodu zlepšenia práce so žiakmi, zvyknú vytvárať určité kategórie žiakov, napríklad na báze školskej úspešnosti alebo neúspešnosti, dobrého a zlého správania apod. Tento prístup môže predstavovať riziko stereotypizácie, keď je dieťa vložené do „škatuľky“, z ktorej potom niet preň cesty späť, tzn. že sa určitá nelichotivá „nálepka“ s ním nesie veľmi dlho a bráni mu v obrate k lepšiemu. (Mareš, 2013) Takéto etiketovanie v samotnom kolektíve školskej triedy a ostatných vrstevníkov vzniká už na prvom stupni základných škôl. Z tried žiakov vznikajú „subkultúry“ s vlastnými rituálmi, jazykom a zvyklosťami. Ďalej vznikajú aj „sub-subkultúry“ ako podskupiny, ktoré k sebe majú bližšie napríklad podobnými záujmami, motívami, atď. Tieto podskupiny sa v niektorých prípadoch môžu transformovať do asociálnych partií, ktorých vzniku môže napomáhať aj nezáujem učiteľa alebo jeho zreteľné zatracovanie niektorých žiakov alebo celej partie. (Matoušek a Kroftová, 1998) Čo viac, v prípade jednotlivcov môže byť dôvodom nesústredenosti a slabých školských výsledkov aj domáce týranie, zneužívanie alebo zanedbávanie či už fyzické alebo psychické, kde dieťa potrebuje skôr pomoc ako nevšímavosť alebo neustále karhanie. (Mühlpachr, 2001) Takéto prejavy ignorácie alebo slovnej agresivity voči žiakom môže takisto z hľadiska kolektívu vyvolávať šikanu, keďže ostatné deti napádanie tohto jedinca začnú považovať za oprávnené. *„Vyšší riziko sociálneho selhání mají děti, resp. podskupiny dětí špatně ve škole prospívající, s vyšším potenciálem agresivity, s vlastní subkulturou „odpojenou“ od vlivu učitele a školy, resp. napojenou na potenciálně asociální skupiny (na herny, na zdroje alkoholu a drog, na kriminální gangy atp.).“* (Matoušek a Kroftová, 1998, s. 78) Takáto segregácia určitých žiakov učiteľmi môže viesť až k *sebanaplňujúcej sa prognóze*, kedy žiak naplní zlé očakávania učiteľov. Žiaci či študenti, ktorí sú natoľko z kolektívu vylúčení, že majú pocit, že nemajú čo stratiť, sa na základe toho môžu ľahko pustiť delikventnou dráhou a dosahovať tak úspechy aspoň na poli protispoločenského jednania. (Večerka a kol. in Matoušek a Kroftová, 1998) Škola by mala taktiež správanie žiakov merať rovnakým metrom, pretože v prípade rozdielneho trestania alebo odmeňovania žiakov môže tento prístup obnášať podobné dopady ako nekonzistentný výchovný štýl u rodičov.

Najdôležitejšou úlohou školy v boji s kriminalitou mládeže je umožniť žiakom zvládanie učiva a viesť ich k dobrému spoločenskému správaniu. (Kyriacou, 2005)

6.3. Skupiny, subkultúry a hnutia mládeže

V období dospievania začína jedinec tráviť čím ďalej tým viac času v neformálnych vrstevníckych skupinách, teda partiách. V spoločnosti sú zakorenené obavy, že mladiství sú vystavení zlému vplyvu týchto partíí a že sa tým zvrhnú na kriminálnu dráhu. Tento strach posilňuje aj novodobá kriminológia, ktorá zdôrazňuje, že kriminalita mládeže je páchaná v najväčšej miere v neformálnych vrstevníckych skupinách. (Matoušek a Kroftová, 1998) Niektorým skupinám mladistvých slúžia ako vzor dospelí - ich spôsob života, prípadne kriminalita. Delikventné subkultúry jednajú tromi odlišnými druhmi:

1. *Kriminálne*, kde jedinci naväzujú na dospelé vzory a využívajú nelegitímne príležitosti
2. *Konfliktné* keď si jedinci získavajú uznanie okolia demonštráciou čo najšikovnejšieho delikventného správania
3. *Ústupové* pri ktorom jedinci uprednostňujú individuálne techniky úniku. (Jedlička a kol., 2004)

Štúdie ako je Colemanova alebo Lindenova (in Matoušek a Kroftová, 1998) ale ukazujú, že dospievajúci sa stávajú súčasťou takej partie, ktorá má podobné hodnoty a priority ako rodina daného jedinca. Tým pádom rozhodujúci vplyv na dospievajúceho má referenčná skupina len v tom prípade, keď zlyháva rodina.

V skupinách mladých dospievajúcich ľudí je snád' viac, ako v akejkoľvek inej skupine preferovaný nárok byť konformný s ostatnými členmi skupiny. Táto konformita sa môže prejavovať v úprave vzhľadu, oblečení, v spôsobe vyjadrovania, v postoji ku škole, k opačnému pohlaviu, k rodičom, ale napríklad aj k fajčeniu, k drogám, k alkoholu, atď. (Matoušek a Kroftová, 1998) Referenčné skupiny majú teda normatívnu a porovnávaciu funkciu. Keď jedinec nevie, alebo si nie je istý v tom, čo má urobiť, ako sa zachovať, čo povedať apod., tak prejíma štýl, hodnoty, normy a ciele skupiny. Komparatívna funkcia skupiny sa prejavuje pri hodnotení svojich výkonov v porovnaní s výkonmi jej ostatných členov. (Jedlička a spol., 2004) U jedincov u ktorých je podpora zo strany rodiny chabá, je náchylnosť k tejto konformite za cieľom uznania zo strany vrstevníkov vyššia. V týchto prípadoch sa potom najčastejšie hovorí o tom, že jedinec bol zlákaný partiou ku

kriminalite. (Matoušek a Kroftová, 1998) Tento pohľad zastávajú aj teoretici, ktorí z tzv. *subkultúrnej teórie deviácií* vyvodzujú, že deviantné jednanie je takisto naučené, ako všetky jeho ostatné druhy. Tvrdia, že jedinec sa od skupiny učí správaniu, jednaniu, jej hodnotám a normám, pričom nie je vylúčené, že tieto nie sú celospoločensky akceptované. (Jedlička a Koťa, 1998) Členov týchto vrstevníckych skupín môže motivovať ku kriminálnemu jednaniu napríklad nedostatok prostriedkov na finančne náročnú zábavu na diskotékach alebo v herniach, ale motívom môže takisto byť aj pustá nuda.

Uvoľňovanie väzieb v nefunkčných rodinách, oslabovanie sociálnych väzieb a nespokojnosť so spoločenskou situáciou vedie k tomu, že si niektoré vrstevnícke skupiny mládeže tvoria vlastné ideológie, alebo sa hlásia k ideológiám už vzniknutým, z ktorých môžu vznikať hnutia. Príslušnosť k ideológii, takisto ako ku skupine, prejavujú mladí ľudia úpravou zovňajšku, oblečením, preferovaním určitej hudby, uctievaním určitých symbolov apod. Tieto ideológie bývajú často živnou pôdou delikventného správania (Matoušek a Kroftová, 1998) a taktiež podmieňujú isté nepriateľské postoje k stúpencom iných ideologických hnutí alebo skupín.

Skupín delikventne jednajúcej mládeže sú dva typy:

1. *Stabilné a integrované skupiny*, ktoré vznikajú väčšinou v prostredí, kde je kriminalita a delikvencia akceptovaná aj dospelými, kde oni sú ponímaní ako učitelia mládeže.
2. *Nestabilné a neintegrované skupiny*, ktorých prostriedkom je násilie, vďaka ktorému demonštrujú svoju silu a opozičné postavenie voči spoločnosti. (Matoušek a Kroftová, 1998)

„*Deviace významně posilují vnitřní stabilitu skupin.*“ (Jedlička a kol., 2004)

EMPIRICKÁ ČASŤ

7. Cieľ a výskumné otázky

Cieľom tejto práce je v kontexte kriminologickej teórie rovnováhy kontroly zistiť, do akej miery pociťujú a reflektujú delikventne jednajúci mladiství jedinci represiu a/alebo autonómiu v rôznych oblastiach svojho života a v rámci interakcie s rôznymi ľuďmi počas svojho života. Či v ňom vnímajú väčšie zastúpenie autonómnych prvkov, na základe ktorých majú „veci pod kontrolou“, alebo represívnych prvkov, keď sú kontrolovaní a riadení druhými ľuďmi a ako sa tieto prvky z ich pohľadu dajú popísať. Takisto som chcela zistiť, či u týchto adolescentov existuje všeobecne autonómne alebo všeobecne represívne naladenie prestupujúce všetky oblasti ich života.

Vychádzajúc z cieľov výskumu je možné zostaviť nasledovné výskumné otázky:

1. Pociťujú a reflektujú mladiství delikventi viac autonómie, alebo represie v rodine?
2. Pociťujú a reflektujú mladiství delikventi viac autonómie, alebo represie v škole?
3. Pociťujú a reflektujú mladiství delikventi viac autonómie, alebo represie vo svojej referenčnej vrstevníckej skupine?
4. Pociťujú a reflektujú mladiství delikventi viac autonómie, alebo represie vo svojom živote všeobecne?
5. Akými spôsobmi mladiství delikventi dosahujú autonómiu a pociťujú represiu vo svojom živote?
6. Sú mladiství delikventi orientovaní výhradne represívne alebo výhradne autonómne?

8. Metódy zberu a spracovania dát

8.1. Naratívny rozhovor

V kvalitatívnom výskume je rozhovor častým prostriedkom, skrz ktorý sa bádateľ dopracováva k informáciám od respondentov. Pri spôsobe zberu dát som sa v tejto práci inšpirovala metódou *naratívneho rozhovoru*, pri ktorom sa kladie dôraz na schopnosť samostatného rozprávania a obšírneho popisu daných skutočností subjektu, v kontexte jeho životného príbehu. Jedná sa o neštrukturovaný rozhovor, v ktorom výskumník pokladá otvorené otázky a nabáda respondenta k súvislému hovoru. Metódu naratívneho interview rozpracoval sociológ Fritz Schütze a Rosenthalová (in Hendl, 2005) popísala jeho dve fázy ako :

- *fáza hlavného rozprávania*, v ktorej dotazovaný hovorí o svojom živote ako reakcia na otázku výskumníka;
- *dotazovacia fáza*, v ktorej bádateľ pokladá *internálne* (týkajúce sa toho, o čom respondent v predošlej fáze hovoril) a *externálne* (týkajúce sa tém, ktoré neboli v rozprávaní spomenuté, ale sú oblasťou záujmu výskumníka) otázky.

Pri rozhovoroch uskutočňovaných za účelom tejto práce sme s tromi zo štyroch respondentov sedeli v tej istej miestnosti diagnostického ústavu, v ktorom sú umiestnení, oproti sebe na rovnakom mieste. Každé interview som začínala tým, že som dotazovanému predstavila v krátkosti seba a tému, ktorou sa práca zaoberá. Keďže som nechcela ovplyvniť respondentove rozprávanie, tak som toto uvedenie do tematiky skrátila na nutné minimum – každému z nich som povedala, že „...som študentkou psychológie a píšem bakalársku prácu na tému *delikvencie*.“ Takisto som zisťovala, či im neprekáža, že bude náš rozhovor nahrávaný. Každý z respondentov súhlasil so zvukovým zaznamenávaním. Následne som ich uistila, že rozhovory budú anonymné, žiadne údaje, z ktorých by bolo možné zistiť ich totožnosť nebudú v práci spomenuté a takisto, že tieto naše rozhovory nebudú mať k dispozícii ani zamestnanci diagnostického ústavu. Tieto kritériá boli mnou, samozrejme, pri ďalšej práci aj dodržané.

Po zapnutí diktafónu som buď inštruovala respondentov k tomu, aby začali kde chcú, alebo aby začali tým, čím začal ich životný príbeh, prípadne som naviazala na predošlú iniciáciu komunikácie z ich strany, ak nejaká prebehla. Dĺžka rozhovorov bola u respondenta č. 1 približne 36 minút, u respondenta č. 2 asi 51 minút, u respondenta č. 3 približne 49 minút

a u respondenta č. 3 približne 48 minút. Počas nich som sa snažila pokladať otvorené doplňujúce otázky k informáciám, ktoré som od nich už dostala buď tak, že som ich citovala a následne som sa dopýtala, snažila som sa rozšíriť výpoveď, ako napr.: „*No a říkal si, že ses dostal k tomu hlavně proto, že ti táta nedával kapesné a tys neměl peníze... No a ty jsi potřeboval peníze na tu zábavu, na ty drogy, alkohol, aby jsi si mohl zapářit, třeba i s přítelkyní. A na co ještě?*“; alebo dožadovaním sa konkretizácie, popisu situácie, napr.: „*...a na čem se zvyknete hádat? Řekni mi třeba situaci, co se stala ...*“. Rozhovory som sa tiež snažila nasmerovávať k oblastiam, ktoré sú obsiahnuté vo výskumných otázkach, tzn. k ich vzťahu ku škole, k rodine a k partii, otázkami typu: „*No a co ty a škola?*“, „*A co ti kamarádi? Ta parta?*“ alebo „*Tak se můžeme třeba vrátit k tomu tátovi, jo? Ty jsi odmalička jenom s ním?*“. Ďalej som takisto prejavila záujem o témy, ktoré do rozhovoru priniesli sami dotazovaní, čiže ich koníčky, priestupky v správaní a trestná činnosť, vzťah k opačnému pohlaviu, ako aj ich spôsoby riešenia konfliktov, rôzne zážitky apod. Po tom, čo som dospela k záveru, že všetky uvedené okruhy sú obsahovo vyčerpané, ukončila som rozhovor.

8.2. Otvorené kódovanie

Pri analýze dát získaných z rozhovorov som sa inšpirovala otvoreným kódovaním, ktoré je súčasťou *zakotvenej teórie* popísanej Straussom a Corbinovou (1999). Autori popisujú otvorené kódovanie ako „*proces rozebírání, prozkoumávání, porovnávání, konceptualizace a kategorizace údajů*“. (Strauss a Corbinová, 1999, s. 42) Vyznačuje sa procesmi ako je označovanie javov v texte, ktoré sa zdajú byť pre cieľ práce dôležité, ich pomenovaním a spájaním do kategórií. (Strauss a Corbinová, 1999)

Po zozbieraní rozhovor od informátorov boli mojim ďalším krokom ich prepisy zo zvukovej do písomnej podoby, ktoré sú k dispozícii v prílohách k tejto práci. Následne som si v nich vyznačila miesta – slová, frázy alebo väčšie celky, ktoré mi nejakým spôsobom prišli zaujímavé buď explicitne alebo implicitne vyjadrené a zároveň som si k označeným častiam miestami písala poznámky. Ako príklady by som uviedla úryvok z rozhovoru č. 4: „*...já jsem byl hlavně asi jeden z těch hlavních kluků, kteří tu skupinu založili, takže oni mi jsou docela vděční ještě.*“, v ktorom som si označila časti „*...já jsem byl hlavně...*“ a „*...jeden z hlavních kluků...*“, kde je podľa môjho názoru značne patrné, že sa respondent považuje za vodcovskú osobnosť v rámci vrstevníckej skupiny; alebo časť z rozhovoru č. 3: „*S mámou se hádáme, s tátou jakože vycházel jsem docela v pohodě...*“, na ktorej mi

prišlo zaujímavé, ako respondent hádky s matkou považuje za ich spoločné dielo, pripisuje za ne vinu im obom tým, že hovorí v množnom čísle, pričom za dobrý vzťah s otcom pripisuje zásluhy sebe, keďže hovorí v prvej osobe jednotného čísla.

Takto označené záznamy rozhovorov som začala opäť od začiatku prechádzať a tieto vyznačené miesta v nich som si pomenovala pre každého respondenta zvlášť. Niektoré úseky som si prípadne dooznačovala až na druhýkrát. Aj keď som sa snažila javy, podľa mňa, rovnaké označiť tým istým číslom a pomenovaním, stále som sa dopracovala zo štyroch rozhovoroch k stovkám kategórií, ktoré boli príliš konkrétne na to, aby sa dali vzťahovať k viacerým vyznačeným úsekom, čo bolo sčasti spôsobené aj tým, že názvy často doslova korešpondovali s tým, ako to daný respondent vyjadril. Boli to kategórie ako: „*kraviny*“ z rozhovoru č. 1, alebo „*začlo to*“, z rozhovoru č. 2.

Ako ďalší krok som sa pokúsila zmenšiť počet kategórií u každého respondenta zvlášť tým, že som prvé názvy zovšeobecnila tak, aby som zachytila podstatu myšlienky. Tak som mohla jednak pod jednu kategóriu zaradiť väčšie množstvo predošlých názvov s totožnou podstatou a jednak mohla jedna a tá istá kategória figurovať u viacerých respondentov. Týmto mi vznikli nové kategórie, napr. kategória „*opozičné vzťahy*“, ktorá obsahovala subkategórie predošlej úrovne ako „*blbci*“, „*debilové*“, „*oni vs. my/já*“ u respondenta č. 2; „*teplouš*“, „*simulanti*“, „*namachrovaní*“, „*plešky*“, „*retardi*“, „*partička debilku*“, atď. u respondenta č. 3 a „*dělat ramena*“, „*oni mě neměli rádi*“ u respondenta č. 4.

Následne som si určila dve nadradené kategórie. Za účelom výskumného cieľa a zodpovedania výskumných otázok boli týmito nadradenými kategóriami „*autonómia*“ a „*represia*“. Kategórie získané doterajším kódovaním som rozdelila do dvoch skupín, a to podľa toho, či s týmito nadradenými kategóriami súvisia alebo nie. Názvy kategórií, ktoré bolo možné priradiť k nadradeným som podľa potreby ešte zovšeobecňovala tak, aby čo najlepšie vystihovali vzťah k nadradeným kategóriám, prípadne aby sa dal ich počet ešte viac zúžiť. K novým kategóriám som priradila názvy kategórií z predošlej úrovne a takisto respondenta, u ktorého je v interview možnosť tento jav nájsť. Týmto postupom som dostala finálne kategórie, ktoré sú podrobne popísané v záveroch, konkrétne pri popise výsledkov 5. výskumnej otázky.

Mojim posledným krokom v tejto fáze bolo, že som si horespomenuté kategórie spojila s kategóriami z úplne prvého kroku analýzy, tzn. s prvými pomenovaniami označených statí v textoch, následne som si všetky tieto pasáže v rozhovoroch našla a označila, k akej skupine ľudí zo sociálneho okolia respondentov sa tieto zmienky vzťahujú. Tento úkon slúžil aj ako spätná väzba, keďže som mala možnosť popri tom skontrolovať, či sa finálne kategórie aj v samotnom texte vzťahujú k podstate danej kategórie a prípadné nezhody buď preradiť k inej, vhodnejšej kategórii, alebo na ne nebrať ohľad vo výsledkoch. Z takto získaných záverov som vytvorila tabuľku s názvom „*Vzťah delikventov so sociálnym okolím*“, ktorá je prezentovaná v kapitole „*Prezentácia výsledkov*“.

9. Výskumný súbor

Respondenti, ktorí sa zúčastnili na tomto výskume boli dospievajúci chlapci vo veku 16 – 17 rokov, ktorí boli v tej dobe zverencami diagnostického ústavu v Prahe. Rozhovory s nimi mi umožnil a sprostredkoval etopéd a zároveň zástupca riaditeľa daného ústavu, pričom mi takisto pomáhal s výberom respondentov, keďže mal s klientmi viac skúseností. Hlavným kritériom pri výbere respondentov bolo, aby boli daní zverenci schopní a ochotní o sebe hovoriť, čo som považovala za veľmi dôležité z hľadiska naratívneho rozhovoru.

Konkrétny výber respondentov prebiehal tak, že pán zástupca si do môjho príchodu pripravil zopár možných adeptov, povedal mi o nich pár základných informácií (vek, ako dlho sú zverencami daného diagnostického ústavu, prečo tam sú, nakoľko sú hovorní) a ja som si podľa toho vybrala, s ktorým z nich by som chcela rozhovor viesť. Následne išiel daného chlapca vyzdvihnúť z momentálnej činnosti, ku ktorej bol priradený a po ceste za mnou mu povedal, prečo som prišla, čo by som potrebovala a že by náš rozhovor bol plne dôverný. Ak zverenec s rozhovorom súhlasil, dostal prisľúbených pár plusových bodov, ktoré klienti diagnostického ústavu za rôzne zásluhy dostávajú a na základe nich potom môžu chodiť na vychádzky. Žiadny z mnou vybraných klientov neprejavil nezáujem o rozhovor.

Ja som už, väčšinou, respondenta čakala v miestnosti, ktorá za bežných okolností v ústave slúži ako spoločenská miestnosť vybavená veľkým stolom so stoličkami, pár skriňami, je dostatočne osvetlená a tichá. Po úvodom zoznámení nás pán zástupca nechal osamote a z mojej strany nasledoval postup popísaný v podkapitole „*Naratívny rozhovor*“.

Všetci štyria respondenti boli umiestnení do diagnostického ústavu po žiadosti svojich rodičov o umiestnenie mladistvého do ústavnej výchovy. Respondenti č. 1, 2 a boli sami zásadne proti pobytu v diagnostickom ústave, respondenti č. 3 a 4 s ním svojim podpisom súhlasili. Každý z respondentov páchal v minulosti trestnú činnosť. U respondenta č. 1 mi nie je známa doba, ktorú v čase rozhovoru strávil v ústave, respondent č. 2 bol v danom ústave v tú dobu približne dva týždne, respondent č. 3 prišiel do diagnostického ústavu deň pred našim rozhovorom a respondent č. 4 tam bol už mesiac a do ukončenia pobytu mu chýbalo 6 dní. Všetky ďalšie informácie o mladistvých sú zachytené v priložených rozhovoroch.

10. Prezentácia výsledkov

Výsledky získané po analýze dát sú zhrnuté v nasledujúcej tabuľke:

	1 - A	1 - R	2 - A	2 - R	3 - A	3 - R	4 - A	4 - R	Spolu A	Spolu R
Rodina	3	10	10	11	3	8	12	11	28	40
Škola	1	-	-	-	1	1	1	3	3	4
Partia	3	2	2	-	-	1	6	4	11	7
Iné	7	2	6	18	27	8	16	5	56	33
Spolu	14	14	18	31	31	18	35	23	98	84

Tabuľka: Vzťah delikventov so sociálnym okolím

V prvých štyroch bunkách ľavého stĺpca tabuľky sú popísané skupiny ľudí zo sociálneho okolia jedinca, ku ktorým sa vzťahujú výskumné otázky, pričom pod skupinou „Iné“ sa rozumejú vrstevníci stojaci mimo referenčnú skupinu jedinca, opačné pohlavie a spoločnosť celkovo. Prvých osem buniek vrchného riadku tabuľky obsahuje číslicu od 1 do 4 a písmeno „A“ alebo „R“, pričom čísla označujú respondentov, resp. označenie rozhovorov, písmeno „A“ je skratkou pre autonómiu a „R“ pre represiu. Čísla vo vnútri tabuľky (okrem prvého riadku) označujú súčty zmienok respondentov v rozhovoroch k nadradenej kategórii „autonómia“ alebo „represia“ pri danom okruhu ľudí. Posledný riadok obsahuje súčty zmienok k daným nadradeným kategóriám u každého respondenta zvlášť a posledné dva stĺpce k „A“ a „R“ u daných sociálnych skupín u všetkých respondentov celkovo. Posledné bunky posledných dvoch stĺpcov teda obsahujú celkové súčty zmienok týkajúcich sa kategórií „autonómia“ a „represia“ vo všetkých štyroch rozhovoroch.

Z tabuľky je zrejmé, že jediná sociálna oblasť, v ktorej respondenti reflektujú výraznú prevahu represívnych tendencií druhých ľudí, ako autonómiu ich samotných je rodina. K možným odôvodneniam tohoto faktu sa vrátim v kapitole "Diskusia".

11. Závěry

Po vykonaní skúmania popísaného v empirickej časti práce som sa dopracovala k výsledkom, ktoré prinášajú odpovede na dané výskumné otázky:

11.1. Pociťujú a reflektujú mladiství delikventi viac autonómie, alebo represie v rodine?

Z celkových výsledkov z tabuľky č. 1 je zrejmé, že respondenti sa v rozhovoroch zmieňovali častejšie o represii, ako o autonómii v rodine, a to v pomere 10:7. Čo sa týka výpovedí jednotlivých respondentov, u 3 zo 4 sa častejšie objavujú výpovede o represii ako o autonómii, pričom u respondenta č. 2 je tento rozdiel len veľmi malý. Takisto malý je rozdiel aj u respondenta č. 4, ktorý sa ale častejšie zmieňoval v kontexte autonómie, ako represie.

11.2. Pociťujú a reflektujú mladiství delikventi viac autonómie, alebo represie v škole?

V školskom prostredí (rozumie sa vo vzťahu k učiteľom a nie kolektívu spolužiakov) reflektovali respondenti tiež viac pocit represie ako autonómie, ale len v pomere 4:3 a všeobecne sa k represívnym tendenciám školy alebo ich pocite autonómie v nej vyjadrovali iba málo. Najviac represívnych snáh školy oproti pocitu vlastnej autonómie v nej zmieňoval respondent č. 3. Ostatní respondenti vyjadrovali buď tieto javy v rovnakom pomere, alebo v prípade respondenta č. 1 to bolo o niečo málo viac autonómie ako represie.

11.3. Pociťujú a reflektujú mladiství delikventi viac autonómie, alebo represie vo svojej referenčnej vrstevníckej skupine?

Z troch skupín ľudí z bezprostredného sociálneho okolia mladistvých delikventov je vrstevnícka referenčná skupina jedinou, kde majú respondenti väčší pocit autonómie ako represie, a to v pomere 11:7. O niečo málo menej autonómie ako represie popisuje jedine respondent č. 3. Ostatní traja zmieňujú autonómiu v kontexte partie častejšie, ale rozdiely v pomeroch nie sú nijak závažné.

11.4. Pociťujú a reflektujú mladiství delikventi viac autonómie, alebo represie vo svojom živote všeobecne?

Napriek tomu, že sa v dvoch z predošlých troch výskumných otázok u respondentov ukázali byť pocity represie reflektované častejšie, ako pocity autonómie, v celkovom súčte vyjadrení všetkých respondentov je to naopak. Vlastnú autonómiu celkovo vo svojom

živote zmieňujú respondenti častejšie ako represívne tendencie okolia v pomere 7:6. Tento obrátený pomer je spôsobený častejšími zmienkami o snahe kontrolovať druhých ľudí zo skupiny vrstevníkov mimo referenčnú skupinu respondenta, dievčatá a spoločnosť celkovo, než zmienkami o tendenciách kontrolovať respondentov týmito jedincami. Dôležité je si, ale, všimnúť, že tento rozdiel tiež nie je veľký.

11.5. Akými spôsobmi mladiství delikventi dosahujú autonómiu a pociťujú represiu vo svojom živote?

Spôsoby dosahovania autonómie informátorov a uplatňovania represívnych tendencií ich okolia popisujem samotnými finálnymi kategóriami následne:

1. „*autonómia*“ ako vystavovanie druhých ľudí kontrole, resp. vplyvanie na nich v rôznych oblastiach.

- „*presadzovanie sa*“ – snaha respondenta nepodriaďovať sa, ale naopak stáť si za svojim názorom, čoho možnými funkciami je dosiahnutie kontroly nad názormi ostatných či už na seba (napr. sympatie alebo nesympatie) alebo na určitý jav, situáciu, vec, atď. V rozhovoroch je táto kategória priradená napríklad úsekom: „...*to jsem začal kašlat na školu, na rodiče a dělal jsem si všechno podle svého...*“, kde je jasne vyjadrený odmietavý postoj respondenta č. 1, ktorý zaujímal voči svojmu okoliu; alebo „...*já jsem byl vždycky jakoby sám sebou a jak sem se dostal prostě do týdletý skupiny, tak už, už úplně sem byl, zůstal sám sebou a prostě oblíkal sem si na sebe, co sem chtěl, i ty roztrhaný kalhoty sem si klidně vzal...*“, v ktorom ten istý respondent prezentuje ako dôležitú hodnotu „zostať sám sebou za každých okolností“.
- „*názorotvorca*“ – kategória, v ktorej je vyjadrená tendencia respondenta ovplyvňovať názory ostatných väčšinou o sebe. Takýmto príkladom je úryvok z rozhovoru č. 3: „...*takový, ono jí to nevadilo, nic, že jo, byly jsme ve škole a ležela na chodbě, tak jsem k ní přišel, a (smích) ona měla tady hlavu a já tady todle, že jo...*“, v ktorom je podčiarknutá vsuvka vypovedaná za účelom „uvedenia situácie na pravú mieru“, aby sa o ňom zachoval v druhých čo najlepší obraz, aj keď popisuje historku, ktorá môže byť považovaná za neslušnú; alebo úryvok z rozhovoru č. 4: „*Já jsem si hlavně zvednul reputaci díky těm čtyřem zápasům, co jsem měl z toho MMA.*“, kde je explicitne vyjadrená dôležitosť dobrej mienky okolia o respondentovi.

- „určovateľ vzťahov“ – kategória, ktorej popisom je príklad uvádzaný na začiatku tejto kapitoly u respondenta č. 3, ktorý prisudzoval zásluhy za dobrý vzťah so svojim otcom sebe. Tzn., že táto kategória zachytáva javy, keď sa respondenti vyjadrujú o sebe ako o určujúcom činiteľi v oblasti vzťahov s druhými ľuďmi, minimálne na úrovni snahy sa týmto určovateľom stať. Ďalší príkladom okrem hore uvedeného môže byť úsek z rozhovoru č. 2: „*No, furt se se mnou chtěl hádat a já jsem se vždycky nechtěl hádat a tak jsem radši, jsem šel ven...*“, kde respondent popisuje situáciu, pri ktorej podnikol konkrétne kroky, aby sa vyhol konfliktu.
- „určovateľ pocitov“ – táto kategória označuje vyjadrenia respondentov o tom, ako ich skutky vyvolávajú v iných ľuďoch určité pocity, emócie, napr.: „*Potom už jsem byl spokojenej teda, když jsem ho dobil, no.*“. U respondenta č. 4 išlo v tomto prípade o popis pomsty, pričom akt pomsty je, okrem iného, vykonávaný za účelom vyvolávania nepríjemných pocitov hanby, bolesti, poníženia, atď. u obete tohto činu.
- „kontrolovanie situácie“ – do tejto kategórie sú zahrnuté pasáže, v ktorých respondenti vyjadrujú tendencie mať určité situácie pod kontrolou, alebo implicitne vyjadrené úsilie dostať pod kontrolu smer, ktorým sa uberá samotný výskumný rozhovor. Takýmto príkladom je časť rozhovoru č. 3: „*A pak jsem udělal ještě jeden průser, ale o tom se radši bavít nechci.*“, alebo moment, keď mi ten istý respondent začal namiesto odpovedania na otázky otázky sám pokladať: „*Vy ste tady z Prahy?*“, „*Bydlíte někde na kolejích?*“.
- „nadradená osobnosť/vodca“ – kategória, v ktorej respondenti popisujú svoje kvality, ktoré sú cennejšie ako kvality druhých ľudí, alebo popisujú, naopak, druhých ľudí so zlými vlastnosťami, ktoré oni nemajú. Z toho vyplýva ich istá nadradenosť a smerodatnosť, prípadne vodcovské sklony. K tejto kategórii už bol v tejto kapitole takisto uvádzaný príklad, kde o sebe respondent č. 4 hovorí ako o zakladateľovi svojej partie, alebo príklad z toho istého rozhovoru: „*Vždycky to řídil někdo, kdo o těch rvačkách věděl nejvíc, věděl něco o těch dalších lidech, ten to prostě organizoval. To jsem většinou byl já nebo ještě další tři kluci z tý party... A vždycky jsem jim řešil všechno, nepravosti.*“, v ktorom o sebe respondent hovorí priam ako o sudcovi, človeku schopnom rozhodnúť tam, kde na to iní nie sú spôsobilí.

- „*hľadanie hraníc*“ – kategória, do ktorej som zaradila len respondenta č. 3 s jeho výrokmi ako: „*Takže kdybych tam řekl „píčovinu“, tak to tam napíšete?*“ alebo „*To tam napíšete a jím to nevadí?*“, v ktorých sa snažil zistiť, koľko si môže dovoliť povedať, nakoľko má „voľné ruky“ v určovaní toho, s čím sa bude neskôr pracovať.
2. „*represia*“ ako kontrola, ktorej je konkrétny dotazovaný jedinec vystavený, tendencie druhých ľudí vplývať na neho v rôznych oblastiach.
- „*ovplyviteľnosť*“ – kategória, ktorá obsahuje pasáže, v ktorých respondenti o sebe hovoria podľa koho alebo čoho sa správajú, kto, čo a ako na nich má vplyv. Napríklad respondent č. 1 o sebe hovorí, že: „*No, to už s těma punkáčema spíš, jak jsem se chytil, tak já jsem se hrozně změnil. Pak už jsem nic neřešil prostě a dělal jsem se a jsem zlobil hodně.*“, pričom priamo priznáva, že vrstevnícka skupina na neho istým spôsobom vplývala a vyvolávalo to v jeho živote zmeny.
 - „*požiadavky*“ – kategória, v ktorej sú zhromaždené respondentmi reflektované požiadavky okolia na ich správanie, výzor, povinnosti, ktoré sú im ukladané, tzn. všetky snahy riadiť ich jednanie, ktoré pociťujú od ostatných ľudí. Respondent č. 1 to vyjadruje napríklad takto: „*.....a jako nerespektoval jsem mámu a místo toho, abych byl doma s mámou, tak jsem si našel přítelkyni a byl jsem u přítelkyně...*“, z čoho je jednoducho vyčítateľné dožadovanie sa respondentovej prítomnosti doma zo strany jeho matky. Respondent č. 2 popisuje požiadavku otca takto: „*Když třeba po mně něco chtěl, nebo, když chtěl, abych chodil do práce...*“.
 - „*určovanie pozície*“ – táto kategória zastrešuje vyjadrenia respondentov o tom, ako ich niekto ponížil, resp. podcenil a tým sa snažil hodiť ich do nejakej „škatuľky“, kam oni nepatria a ktorá im uberá na ich kvalitách. Respondent č. 4 to vyjadruje takto: „*...ke mně se choval jako k nevím čemu, jako k nějakému odpadu...*“ vo vzťahu k nevlastnému otcovi, alebo vo vzťahu k vrstevníkovi: „*Asi mě chtěl nějak naštvat, no, si myslel, že jsem nějaké chcípák...*“.
 - „*poškodzovanie*“ – táto kategória vyjadruje konanie iných ľudí za účelom uškodiť respondentovi alebo dostať ho do nepríjemnej situácie. Respondent č. 1 to takto popisuje v prípade svojej matky: „*... se vytočila, šla za tátou a řekla mu prostě, že jsem jí chtěl uhdít, přitom to nebyla pravda. No tak táta zavolal policajty, poicajti přijeli a řešilo se to.*“ O poškodzujúcom jednaní takisto hovorí napríklad respondent č. 3: „*...*

to bylo nejdřív dobrovolný než to moje paní kurátorka dala k soudu, na mě udělala podfuk.“.

- „*podriaďovanie sa*“ – v tejto kategórii sa vyskytujú vyjadrenia respondentov o ich pocitoch utláčania okolím, z ktorého je, podľa ich názoru, jediným únikom podriaďovanie sa. Respondent č. 4 sa k tomu vyjadruje takto: „*Budu se snažit, tady jsem si, s prominutím, nechal docela srát na hlavu, tak asi to zkusím přetřpět a nechám si to i doma.*“
- „*odmietnutie*“ – kategória, ktorú som badala len u respondenta č. 2, kde popisoval konkrétne odmietnutie jeho osoby otcom, po čom nasledovali represívne kroky smerované proti respondentovi: „*... táta mi nadával za to. Nechtěl mě za to doma a jednoho dne jsem se probudil a odvezli mě sem.*“
- „*určovanie vzťahu*“ – táto a nasledujúce dve kategórie sú významovo totožné s tromi kategóriami zo skupiny podkategórií „*autonómie*“, s tým rozdielom, že v nasledujúcich figurujú respondenti ako „*podriadení kontrole*“ a nie „*kontrolujúci a určujúci*“. Preto k týmto kategóriám pripojím len príklady. Takto hovorí respondent č. 2 o vzťahu svojho otca k nemu: „*... mu bylo všechno jedno co dělám... i když jsem měl třeba bodrel v pokoji, tak mě nějak neřešil...*“
- „*názorotvorca*“ – vyjadrenia k tejto kategórii som postrehla len u respondenta č. 2, a to konkrétne v pasáži o konfliktoch so svojim otcom kvôli rodinným financiám: „*...fotr měl vždycky nějakou svojí výmluvu a vždycky se na něco vymlouval, pak doma vznikaly další hádky a další, pak říkal, že to furt cpe do nás, že my jsme ty kurvy. No a pravda byla jinde, no.*“
- „*kontrolovanie situácie*“ – obdobne ako v predošlej kategórii, aj v tejto sa k problematike vyjadroval len respondent č. 2 pri opise vrstevníkov, ktorí sa snažia určovať zameranie pozornosti a záujmu ostatných, vrátane neho: „*... to jsou jakoby taková ty lidi, co se musí předvádět, když to takhle řeknu. Za váma přijdou a prostě chtějí ten konflikt.*“

11.6. Sú mladiství delikventi orientovaní výhradne represívne alebo výhradne autonómne?

U respondentov z tohto výskumu nemožno tvrdiť, že by niektorý z nich bol ladený buď výhradne represívne, alebo výhradne autonómne, tzn. ani jeden z nich nevyjadril len pocity

kontrolovania svojho jednania, vyzoru, postojov atd'. druhými, alebo len tendencie vystavovať iných ľudí svojej kontrole. Aj keď sa respondenti č. 2, 3 a 4 počtom svojich zmienok k jednej z týchto dvoch možností prikláňali, ani jedna z nich u žiadneho z respondentov neabsentovala. U respondenta č. 1 je dokonca možné vidieť dokonalú zhodu medzi reflexiami autonómie a represie v rámci rozhovoru s ním.

12. Diskusia

Čo sa týka výsledkov prezentovaných v tabuľke "Vzťahy delikventov so sociálnym okolím", je možné interpretovať ich, okrem iného, aj kombináciou teórie rovnováhy kontroly a Adlerovej individuálnej psychológie. Adler (1999) hovorí často o tom, že každý človek počas svojho života získava pocit menejcennosti. V útlom detstve sa tento pocit u jedinca získava vďaka rodine, neskôr sa môže rozvíjať v škole, medzi kamarátmi, v partnerstve, atď. Tento pocit je možné nadobudnúť, následne rozvíjať a prejavovať napríklad prítomnosťou súrodencov v rodine a súrodeneckou konšteláciou, tzn. či je jedinec prvorodené, druhorodené, najmladšie atď. dieťa; prístupom rodičov k danému dieťaťu, k súrodencom, k sebe navzájom; neskôr jeho postavením v školskom kolektíve, postojom učiteľov k nemu, štúdiu a učeniu všeobecne; v partnerskom živote opäť interakciou s partnerom, postojmi voči sebe navzájom apod. Pocit menejcennosti si človek začne vždy kompenzovať pocitom nadradenosti. „... *pocit méněcennosti a usilování o nadřazenost mají obecnou platnost...*“ (Adler, 1999, s. 26) Podľa Adlera (1999) sa jedinec od malička dostáva do situácií, že v nejakej oblasti pokrívava napr. po staršom súrodencovi a tak sa u neho vytvára pocit menejcennosti. Následne si dieťa nájde nejaký spôsob, ako si tento pocit kompenzovať. Existuje viac možností, akými to môže človek robiť v detstve a rôzne ich variovať aj počas dospelosti. V tomto bode sú dôležité dva pojmy: "*prototyp*" a "*pocit súnalezitosti*". Prototyp sa u jedinca tvorí v prvých piatich rokoch života a je to určitý vzorec, ktorého súčasťou je cieľ jedinca a daný človek sa podľa tohto prototypu správa celý život. Tento prototyp sa tvorí na základe pocitu menejcennosti a pocitu nadradenosti. Sú to akési dve sily, ktoré prototyp riadia. Pocit súnalezitosti, resp. jeho prítomnosť alebo neprítomnosť určuje, či sa pocity menejcennosti a nadradenosti rozvinú v komplexy. Pokiaľ do dieťaťa škola alebo rodina vštiepili pocit súnalezitosti, tak pocity menejcennosti a nadradenosti budú v živote využívané k všeobecne prospešným činnostiam a nerozvinú sa v komplexy, ktoré sú patologického charakteru a ďalej sa rozvíjajú v rôzne neurózy, psychózy, delikventné správanie atď.

Ak by sme tieto Adlerove myšlienky spojili s teóriou rovnováhy kontroly popísanou v kapitole číslo 4: „*Teoretické prístupy k osobnosti páchatel'a deliktov*“, podkapitola „*Sociologické teórie*“, tak by bolo možné tvrdiť, že nadmerná represia aplikovaná na jedinca, alebo ním subjektívne vnímaná, môže byť určujúcim činiteľom pre vznik pocitu alebo až komplexu menejcennosti a následne nadradenosti. Keďže človek sa v prvých

rokoch svojho života za bežných podmienok pohybuje najčastejšie v kruhu svojej najbližšej rodiny, vzniká tam isté autonómne- represívne nastavenie. Výrazne prevyšujúci pocit kontroly vlastnej osoby druhými, tzn. represie, môže, podľa môjho názoru, iniciovať pocit až komplex menejcennosti. Keďže normálnou a logickou odpoveďou jedinca na tento pocit/komplex je nadradenosť, môže sa v tomto prípade prejaviť autonómnymi tendenciami, tzn. úsilím kontrolovať činnosť iných ľudí. Takáto kompenzácia represie autonómiou môže byť v jedincovom prototypu nasmerovávaná voči jedincom, ktorí sú osobnostne slabší ako rodičia alebo súrodenci, ktorí sú voči nemu odmalička represívni. Túto interpretáciu je možné doložiť príkladmi respondentov z tohto výskumu.

V prípade respondentov č. 1 a 3 môžeme v tabuľke vidieť, že v oblasti rodiny reflektujú výrazne viac represie ako autonómie. Ak by sme to zasadili do kontextu kombinácie Adlerových myšlienok a teórie rovnováhy kontroly, tak by sme mohli nasledujúce výsledky týchto dvoch informátorov interpretovať ako ich prototyp, ktorý má za cieľ celkovo minimálne vyrovnať pomer vnímanej autonómie a represie v ich živote. Aspoň v riadku „Iné“ môžeme vidieť výraznú prevahu autonómie, čo má za dôsledok u respondenta č. 1 rovnováhu kontroly vykonávanej a pociťovanej, resp. reflektovanej a u respondenta č. 3 a dokonca preváženie na stranu autonómie. U respondenta č. 4 môže byť tento priebeh obdobný s tým rozdielom, že prevaha represívnych tendencií druhých ľudí je ním reflektovaná až v školskom období (čo už ale nekorešponduje úplne s Adlerovým (1999) tvrdením, že prototyp sa u jedinca tvorí najneskôr do piateho roku veku). V prípade respondenta č. 2 by mohol byť priebeh iný – daný mladistvý v interview hovoril v približne rovnakej miere o autonómii a represii ako v rodine, tak aj v škole. Stret s dominantnejšími osobami s prototypom podobným ostatným trom respondentom, vo vrstevníckej skupine, medzi zástupkyňami opačného pohlavia, medzi vrstevníkmi stojacimi mimo referenčnú skupinu atď. mohol, ale, spôsobiť, že sa daný jedinec nakoniec cítil byť oveľa viac kontrolovaný svojím okolím, než mal možnosť on toto okolie kontrolovať. Z pohľadu individuálnej psychológie by to teda mohlo znamenať, že vznik prototypu a pocitu menejcennosti nebol podmienený výraznou prevahou autonómnych tendencií rodiny alebo školy, tým pádom ani kompenzácia pocitu menejcennosti nadradenosťou nebola smerovaná k represii svojho okolia, ale cieľom mohlo byť čokoľvek iné. Na druhú stranu, páchanie deliktov je vysvetliteľné čisto teóriou rovnováhy kontroly, tzn. nadmierou represie v živote daného informátora.

Celkové výsledky zobrazené v posledných dvoch stĺpcoch tabuľky "*Vzťahy delikventov so sociálnym okolím*" takisto potvrdzujú doteraz popisované predpoklady. Jediní reflektovali celkovo viac represie v rodine a v škole, čo sa následne kompenzuje v ostatných sociálnych vzťahoch a výsledkom toho je takmer rovnováha medzi súčtom zmienok o autonómii a represii u všetkých respondentov.

Teória rovnováhy kontroly tvrdí, že príčinou delikvencie je nerovnovážny stav medzi autonómiou, tzn. vykonávaním kontroly nad druhými a represiou, tzn. kontrolou vykonávanou nad daným jedincom inými ľuďmi. (Matoušková, 2013) Individuálna psychológia hovorí o tom, že príčinou, okrem iného, aj delikventného správania je komplex menejcennosti a následne vytvorený komplex nadradenosti. (Adler, 1999) Výsledky výskumu popísaného v empirickej časti tejto práce vedú k vysvetleniu, ktoré tieto dve teórie kombinuje. Výrazná nadmiera represie v rodine alebo v škole (v prvých niekoľkých rokoch života) je príčinou vytvorenia komplexu menejcennosti a následného komplexu nadradenosti v prototypy, pričom cieľom takéhoto jedinca je skrz autonómne správanie vyrovnať tieto dve formy kontroly, alebo prevážiť represiu autonómiou, a to v kontakte s rôznymi inými skupinami ľudí. Keďže u daných jedincov rodina ani škola nevytvorili pocit súnalezitosti, delikty (ako spoločensky neprospešná forma správania) sú ich prostriedkom, ako dosiahnuť svojho cieľa. Ak by sme chceli nevytvorený pocit súnalezitosti skúsiť vymeniť za iný jav, ktorý sa pričiňuje na vzniku delikventného správania, tak v jazyku psychoanalýzy Sigmunda Freuda (in Vágnerová, 2005) to môžeme chápať ako chyby v Superegu, ktoré by za bežných okolností malo slúžiť ako morálna zložka osobnosti, vytvorená znútornením rodičovských príkazov a zákazov a tým brániť kriminálnemu jednaniu. Tzn., že škola by v tomto prípade nehrala žiadnu rolu. Ak sa, ale, vrátíme k teórii rovnováhy kontroly, tak z nej vyplýva, že pokiaľ je v živote jedinca rovnovážny stav medzi autonómiou a represiou, tak sa tento človek nespráva delikventne, nemusí byť výsledkami tohto výskumu vyvrátené, ale v kontexte individuálnej psychológie, naopak, potvrdené. Dôležitý je taký pohľad na život jedinca a jeho sociálne okolie, ktorý umožňuje analýzu interakcií po menších častiach, v rôznych oblastiach zvlášť a nie len ako veľký celok uchopujúci celý život človeka do jednej veľkej spleti autonómie a represie.

Fakt, že respondenti výskumu vyvíjajú snahu, aby kontrolovali dianie okolo seba, je takisto možné vysvetliť aj samotnou tendenciou mladistvých osamostatňovať sa,

vymedzovať sa voči autoritám, emancipovať sa a ďalšími charakteristickými znakmi tohto vývinového obdobia popísaného autormi Langmeier a Krejčířová (2006) alebo Vágnerová (2005). Takisto by sme mohli hlbšie preskúmať výsledky výskumu, ktoré hovoria o represívnych tendenciách zo strany rodiny voči respondentom a porovnať kontrolu, ktorú vykonávajú rodičia respondentov na nich samotných s kontrolou, ktorú aplikujú respondenti ďalej na iných ľuďoch a zistiť, či podľa Bandurovej teórie sociálneho učenia (in Vágnerová, 2005), ktorá hovorí o tom, že dieťa sa učí správaniu najmä od vzorov zo svojho najbližšieho sociálneho okolia, nemajú tieto dve formy kontroly nejaké spoločné rysy.

12.1. Limity výskumu

Výskum prezentovaný v tejto práci má, podľa môjho názoru, niekoľko slabých stránok, ktoré je mu možné vytknúť a vďaka ktorým môžu byť výsledky výskumu skreslené:

1. Malý výskumný súbor – napriek tomu, že daný výskum je kvalitatívnym výskumom, v ktorom nebýva počet respondentov vysoký, považujem tento fakt za slabinu, a to konkrétne z toho dôvodu, že pri väčšom výskumnom súbore by mohli byť výsledky a závery dôveryhodnejšie, kdežto pri výskume o štyroch respondentoch sa nedá hovoriť o všeobecnej platnosti a širokej aplikovateľnosti výsledkov, ani o jednoznačnom potvrdzovaní, vyvracaní alebo vytváraní nových stabilných teórií.
2. Všetci respondenti ako zverenci diagnostického ústavu – ústavná výchova sama o sebe je pre jedinca represívnu silou a preto fakt, že všetci respondenti tohto výskumu boli zverencami diagnostického ústavu, dokonca toho istého, u nich môže spôsobiť skreslené vnímanie autonómie a represie v ich živote. Je možné, že by reflektovali tieto formy kontroly v rozhovoroch inak, keby boli napríklad v domácom prostredí.
3. Pohlavie respondentov – aj keď sa delikvencia ako jav objavuje u zástupcov mužského pohlavia omnoho častejšie, ako u žien, keby bol môj výskumný súbor rozšírený o niekoľko dievčat je možné, že by ich výsledky bolo výrazne odlišné a tým pádom by aj celkové výsledky boli iné a inak interpretovateľné.
4. Hovornosť ako kritérium pre výber respondentov – metóda zberu dát, čiže naratívny rozhovor, určovala kritérium, že každý respondent by mal byť schopný a ochotný rozprávať sa o sebe približne jednu hodinu. Ak by sa tieto dva faktory, tzn. vnímanie

autonómie a represie a hovornosť, nejakým spôsobom ovplyvňovali, tak by to mohlo znamenať, že u uzavretejších delikventných jedincov by boli získané výsledky iné.

5. Nedostatočné skúsenosti s metódami – s vedením naratívneho rozhovoru, takisto ako s kvalitatívnou analýzou dát a interpretáciou výsledkov som nemala v období zberu a kódovania dát žiadne alebo len minimálne skúsenosti. Preto je možné, že skúsenejšiemu bádateľovi by neunikli niektoré skutočnosti, ktoré mohli uniknúť mne a viedol by naratívny rozhovor kvalitnejšie, čím by získal možno viac informácií od respondentov a dokázal by nasmerovať ich pozornosť viac k meritu výskumu.

13. Záver

V tejto práci som sa zamerala na delikventnú mládež a konkrétne na overenie a objasnenie teórie rovnováhy kontroly, ktorá je jednou z mnohých teórií pokúšajúcich sa vysvetliť páchanie deliktov či už ako spoločenský problém, alebo individuálny rys so širokou paletou príčin jeho vzniku. Výsledky, ktoré som získala po analýze rozhovorov so štyrmi chlapcami, zverencami diagnostického ústavu z individuálneho hľadiska rôzne variovali od jedného respondenta k druhému. Po zovšeobecnení výsledkov som došla k záveru, že napriek tomu, čo tvrdí overovaná teória, že delikventné správanie je vyvolané nerovnováhou v pomere autonómie a represie, u respondentov výskumu tomu tak nie je. Konečný súčet zmienok o autonómii a represii v rozhovoroch bol takmer totožný, konkrétne v pomere 7:6 v prospech autonómie. Pre vysvetlenie týchto záverov som rozšírila teóriu rovnováhy kontroly o myšlienky Alfreda Adlera, zakladateľa individuálnej psychológie. Vyrovnanie autonómnych a represívnych tvrdení v celkovom súčte zmienok všetkých respondentov vysvetľujem komplexom nadradenosti, ktorý u respondentov vznikol ako reakcia na komplex menejcennosti vyvolaný pocitom nadmernej represie zo strany rodiny alebo školy. S týmto korešpondujú aj výsledky týkajúce sa vyjadrení o autonómii a represii v súvislosti so sociálnym okolím respondentov. Ukázalo sa, že pokiaľ pocítovali respondenti nadmieru represie zo strany rodiny a školy, tak sa to snažili kompenzovať autonómym správaním smerom k vrstevníckej skupine, opačnému pohlaviu, spoločnosti atď. Ak však respondent pocítoval v rodine a v škole autonómiu a represiu približne rovnakou mierou, tak nemal naďalej tendenciu jednať nadmieru autonómne a stal sa objektom kontroly druhých, tzn. represie.

Záverečným vysvetlením výsledkov je teda predpoklad, že nepomer medzi autonómiou a represiou v niektorej oblasti sociálneho života jedinca môže byť príčinou delikventného správania, ale globálne zmapovanie týchto foriem kontroly u jedinca a zjednodušenie týchto výsledkov na jeden celkový pomer autonómie a represie v jeho živote, nemôže byť s určitosťou považovaný ako príčina alebo prediktor delikventného správania. Je potreba hlbšej analýzy rôznych oblastí života jedinca a rôznych skupín ľudí vyskytujúcich sa v ňom.

Čo sa týka spôsobov, ktorými jedinci páchajúci delikty vykonávajú kontrolu nad ľuďmi okolo seba, v záveroch výskumu je ich podrobný popis prezentovaný. V skratke ide o rôzne formy ovplyvňovania názorov a pocitov, o snahu kontrolovať situácie, v ktorých sa

ostatní ľudia nachádzajú, spôsoby akými sa správajú, určovanie kvality ich vzájomných vzťahov. Patria sem takisto tendencie delikventov riadiť nejakú skupinu ľudí, najčastejšie vrstevníkov, s čím súvisí aj ich snaha presadiť seba a svoje myšlienky v spoločnosti viacerých ľudí. Takisto sa pokúšajú zistiť, pokiaľ môžu v interakcii s komunikačným partnerom ešte zájsť.

Na druhú stranu kontrola, ktorej sú respondenti vystavení zo strany svojho okolia bola nimi reflektovaná ako rôzne požiadavky, poškodzovanie a odmietane zo strany okolia, ich podriaďovanie sa druhým a ovplyvniteľnosť. Autonómne a represívne tendencie sú podobne reflektované v oblastiach určovania charakteru vzťahov s druhými, ich názorov a kontrolovania situácií vzájomnej interakcie, s tým rozdielom, že respondenti stoja tentokrát na druhej strane.

Zistenia tejto práce môžu byť do praxe aplikované až po ďalšom preskúmaní na väčších vzorkách delikventov, poprípade vytvorením dotazníka ako metódy skúmania autonómie a represie u delikventov. V prípade rizikovej mládeže by tento dotazník mohol byť účinným prediktorom delikvencie v adolescentnom veku a tým pádom by bolo možné vytvoriť a aplikovať aj nové preventívne opatrenia, ktoré by v danej sociálnej sfére pomáhali vyrovnať pocit autonómie a represie a tým aj predchádzať neskorším deliktom.

14. Zoznam použitých informačných zdrojov

ADLER, Alfred. Porozumění životu: úvod do individuální psychologie. Přel. Štěpán Kovařík. Praha: Aurora, 1999. ISBN 80-85974-76-2

FARWELI, Gail F. Delinquency and Parental Pathology by Robert Andry. Book Review. In Personnel and Guidance Journal. s. 392 – 393, No. 4, Vol. 40, December 1961. ISSN 00315737

HARTL, Pavel; HARTLOVÁ, Helena. Psychologický slovník. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-303-X

HENDL, Jan. Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2

JEDLIČKA, Richard; KLÍMA, Petr; KOŤA, Jaroslav; NĚMEC, Jiří; PILAŘ, Jiří. Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí. Praha: Themis, 2004. ISBN 80-7312-038-0

JUNG, Carl Gustav. Člověk a duše. Přel. Karel Plocek; Alena Bernášková; Ludvík Běťák; Jana Vašková. Praha: Academia, 1995. ISBN 80-200-0543-9

KOŤA, Jaroslav; JEDLIČKA, Richard. Aktuální problémy výchovy: analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-555-8

KOUKOLÍK, František; DRTILOVÁ, Jana. Vzpouora deprivantu: o špatných lidech, skupinové hlouposti a uchvácené moci. Praha: Makropolus, 1996. ISBN 80-901776-8-9

KURTZ, Arabella. What works for delinquency? The effectiveness of interventions for teenage offending behavior. In The Journal of Forensic Psychiatry. s. 671 – 692, No. 3, Vol. 13, December 2002. ISSN 1469-9478, s. 671 - 692

KYRIACOU, Chris. Řešení výchovných problému ve škole. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-945-3

LABÁTH, Vladimír a kol. Riziková mládež. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. ISBN 80-85850-66-4

LANGER, Stanislav. Problémový žák v době dospívání na základní škole a nižších třídách gymnázií. Hradec Králové: Kotva, 2001. ISBN 80-902210-0-9

- LANGMEIER, Josef; KREJČÍŘOVÁ, Dana. Vývojová psychologie. Praha: Grada, 2006. ISBN 978-80-247-1284-0
- MACEK, Petr. Adolescence. Praha: Portál, 1999. ISBN 1999, 80-7178-348-X
- MAREŠ, Jiří. Pedagogická psychologie. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0174-8
- MATOUŠEK, Oldřich; KROFTOVÁ, Andrea. Mládež a delikvence: možné příčiny, současná struktura, programy prevence kriminality mládeže. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-226-2
- MATOUŠKOVÁ, Ingrid. Aplikovaná forenzní
- SALADIN-GRIZIVATZ, Catherine. Rodičovská autorita. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-676-4
- STRAUSS, Anselm; CORBIN, Juliet. Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie. Přel. Stanislav psychologie. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-4580-0
- MÜHLPACHR, Pavel. Sociální patologie. Brno: Masarykova univerzita, 2001. ISBN: 80-210-2511-5
- Ježek. Boskovice: Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X
- TRAIN, Alan. Nejčastější poruchy chování dětí: jak je rozpoznat a kdy se obrátit na odborníka. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-503-2
- VACEK, Pavel. Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech. Hradec Králové: Gaudeamus, 2000. ISBN 80-7041-148-1
- VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0956-8
- VEČERKA, Kazimír a kol. Ohrožená mládež mezi prevencí a represí. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011. ISBN 978-80-7338-118-9
- ZÁŠKODNÁ, Helena. Sociální deviace dětí a mládeže. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 1998. ISBN 80-7042-519-9